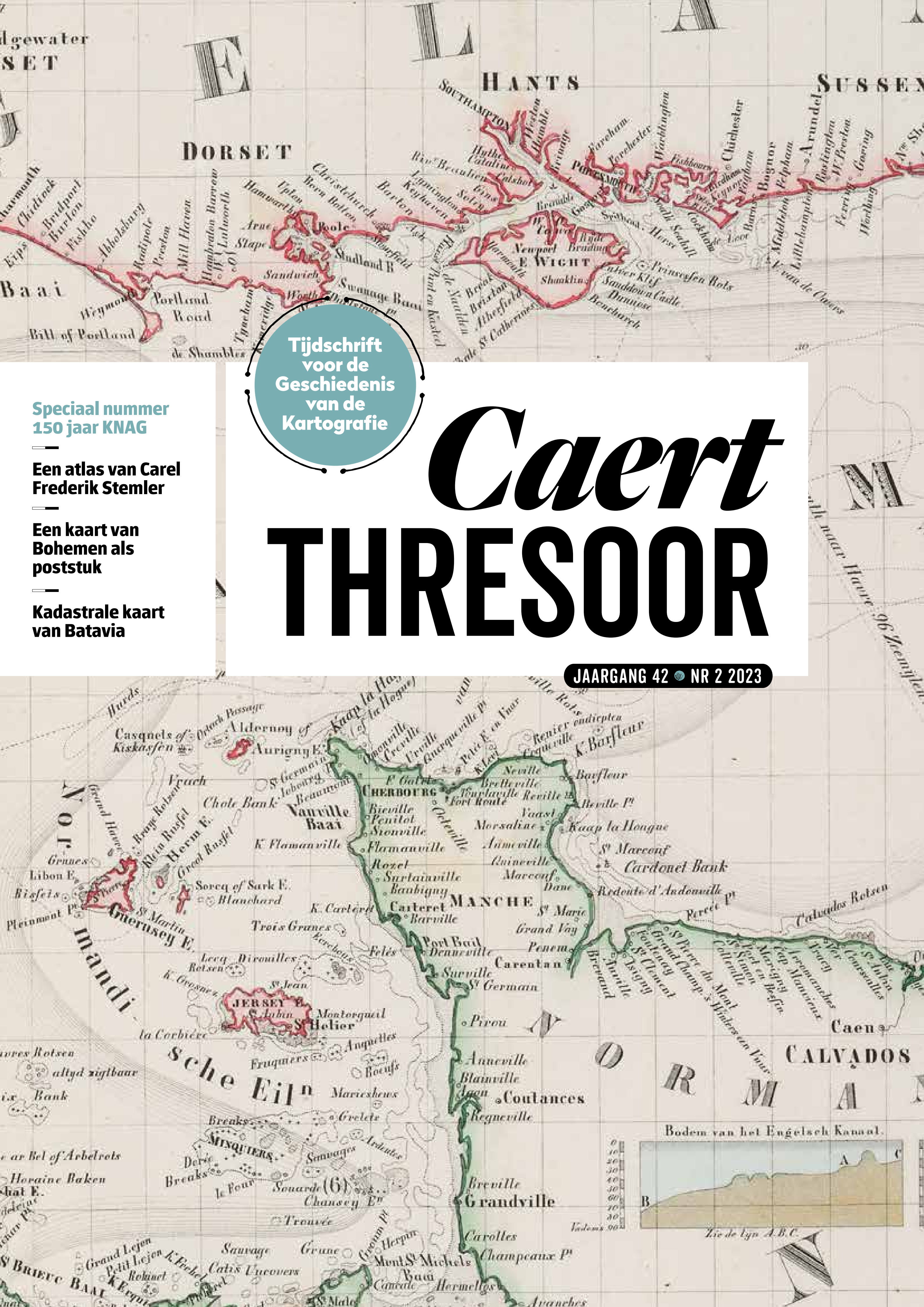

Tijdschrift voor de Geschiedenis van de Kartografie

Caert THRESOOR

JAARGANG 42 · NR 2 2023

Speciaal nummer 150 jaar KNAG

Een atlas van Carel Frederik Stemler

Een kaart van Bohemen als poststuk

Kadastrale kaart van Batavia

Caert THRESOOR

Een uitgave van de Barent Langenes Stichting

Redactie Gijs Boink, dr. Kees van Grootheest, Ron Guleij, dr. Reinout Klaarenbeek , Capt. Hans Kok, dr. Ferjan Ormeling, drs. Ester Smit, drs. Reinder Storm, prof. dr. Bram Vannieuwenhuyze, Erik Walsmit. Correctie Engelse teksten Francis Herbert (Londen)

Vormgeving Twin Media bv, Culemborg

Internet https://caert-thresoor.nl (volledige jaargangen met een vertraging van drie jaar; inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs)

Secretariaat R. Storm, p/a Allard Pierson | De Collecties van de Universiteit van Amsterdam, Oude Turfmarkt 129, 1012 GC Amsterdam, E-mail: redactie@caert-thresoor.nl

Barent Langenes Stichting
M. Griffioen, Nieuwstraat 19B
2312 KA, Leiden

Abonnementen en administratie
Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 37,50; België € 40,00; Overige landen € 47,50; Losse nummers € 10,00 (exclusief verzendkosten)
Opgave van abonnementen, adres-wijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Administratie Caert-Thresoor, Mijerstraat 20, 2613 XM Delft, administratie@caert-thresoor.nl
ABN AMRO, IBAN: NL19ABNA0408579447

ISSN 0167-4994

Copyright Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven Op aanvraag bij administratie@caert-thresoor.nl

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

Inhoud

JAARGANG 42 • NR 2 2023

3 VOORWOORD

Artikelen

4 REINDER STORM
Carel Frederik Stemler
Een unieke atlas in de collectie van het KNAG – of niet?

10 PETER VAN DER KROGT
Een kaart als poststuk
Een 'vuile' kaart van Bohemen uit 1745

16 FERJAN ORMELING
De *Kadastrale overzichtskaart der Afdeeling Batavia* uit 1878

Rubrieken

25 **Kaartmakers in de Nederlanden**

27 **Kaartencollecties in de Nederlanden**

29 **Recensies**

32 **Varia Cartographica**

37 **Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven**

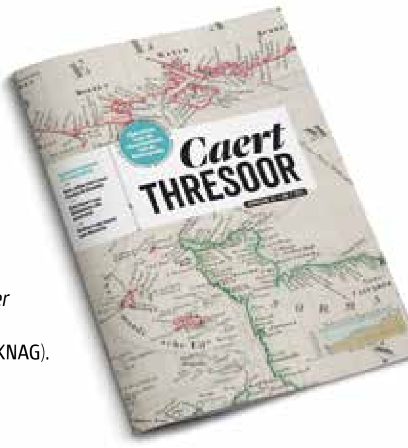

BEELD OMSLAG: DETAIL VAN AFBEELDING 4, PAGINA 7:
Kaart van *Het Engelsche kanaal of La Manche* in de *Atlas der wereld* [...]. Bewerkt door J. Kuijper en gegraveerd door W. Nehrlich (Allard Pierson UvA, HB-KZL I 6 C 31; bruikleen KNAG).

150 JAAR KONINKLIJK NEDERLANDS AARDRIJKSKUNDIG GENOOTSCHAP (KNAG)

Amsterdam, 2 maart 1873, Kalverstraat 122, lokaal Diligentia: de plek waar het ooit allemaal begon. Een tiental heren besluit tot de oprichting van een Geografisch Genootschap. Honderdvijftig jaar later wijdt *Caert-Thresoor* een aflevering aan onderwerpen die aan het KNAG gerelateerd zijn.

Vandaag de dag is het KNAG een beroepsvereniging van geografen, die het tot haar taken rekent om ruimtelijke vraagstukken breed onder de aandacht te brengen. Wie zich betrokken voelt bij wat er in de wereld en met de aarde gaande is, weet welke enorme vraagstukken aan de orde zijn. Denk aan klimaat en energie, geopolitiek en oorlog, grondstoffen en migratie. Het zijn kwesties die met elkaar verweven zijn in een samenspel dat van gebied tot gebied verschilt.

Met verschillende activiteiten betrekt het KNAG daarbij geo-geïnteresseerden, vertegenwoordigers van onderwijs en onderzoek en andere geo-instituten. Op een studiedag gaat het gesprek over wat jonge mensen inhoudelijk zouden moeten leren in het schoolvak aardrijkskunde in het licht van de ontwikkelingen in de wereld waarin zij opgroeien. Op het lustrumcongres brengt men het – geografisch en planologisch – perspectief van onderzoek, onderwijs, beleidspraktijk en bedrijfsleven samen rondom de transities waarvoor Nederland staat, in de context van ruimtelijke opgaven in de komende decennia.

Voorts is er in dit jubileumjaar een filmfestival, de digitalisering van het KNAG-archief, en verschijnt er een special van het KNAG-tijdschrift *Geografie*, dat inzoomt op vijftig jaar veranderend onderwijs, ontwikkelingen in de wetenschap en het brede werkveld waarin geografen actief zijn. In het najaar gaan leerlingen aan de slag met veldwerk van EduGis, Esri Nederland en het Kadaster. Het lustrumjaar wordt afgesloten met de jaarlijkse, ditmaal extra feestelijke, KNAG Onderwijsdag. Dit is het grootste jaarlijkse professionaliseringsevenement voor het aardrijkskundeonderwijs. Gedurende de dag is er een uitgebreid programma van lezingen, workshops en excursies. Centraal staat daar het lustrumthema: wereld in transitie. Lees meer over de activiteiten op www.150jaarknag.nl.

Caert-Thresoor levert vanuit specifiek historisch-kartografische invalshoek een bijdrage over enkele stukken uit de formidabele KNAG-collectie kaarten en atlassen, die sinds 1879 bij de Universiteit van Amsterdam (thans het Allard Pierson) in bruikleen is ondergebracht. De redactie feliciteert het KNAG met het 150-jarig jubileum en wenst het genootschap het beste voor de toekomst.

Redactie *Caert-Thresoor*

(met dank voor de inhoudelijke bijdrage van het KNAG)

Historisch-geologische en -geographische wandkaart der Nederlanden. De bladen Romeinse tijd en Middeleeuwen van in totaal vier bladen: J.G. Fenema, Meppel, Ten Brink, 1909. (Allard Pierson UvA, HB-KZL 21.22.03-04; bruikleen KNAG).

CAREL FREDERIK STEMLER

Een unieke atlas in de collectie van het KNAG – of niet?

REINDER STORM

Jacob Kuijper,[1] een van de oprichters en erelid van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG) overleed in Den Haag op 3 februari 1908, 86 jaar oud. Zijn verdiensten werden bij die gelegenheid in diverse kranten gememoreerd. Daarbij wordt meermalen melding gemaakt van een unieke atlas.

"Aan een artikel aan Kuijper gewijd door dr. H. Blink in de N. R. Ct., ontleenen wij de volgende bijzonderheden. Na zijn eerste werk: wereldkaart voor den handel, ontwierp *Kuijper* een kaart van het Kanaal en kort daarna een wereldatlas, waarmede een Aardrijksbeschrijving verbonden werd tot één geheel, dat in 1857 het licht zag. Van deze uitgave was de eerste druk nog niet uitverkocht, toen de steenen der kaarten door brand vernietigd werden. Van den oudsten druk berust nog een exemplaar, dat een unicum is geworden, in de bibliotheek van het K.N.A.Gen. te Amsterdam."[2]

DRS. R. STORM (1962) groeide op in Brabant, studeerde in Amsterdam en Leiden en werkt als conservator Kartografie, Geografie en Reizen bij het Allard Pierson | De Collecties van de Universiteit van Amsterdam.

Natuurlijk roept dit de vraag op of dat unieke exemplaar nog bestaat, zo ja, wat er uniek aan is en hoe het zit met die brand.

De eerste vraag is makkelijk te beantwoorden: ja, die atlas bestaat nog. Het betreft een exemplaar van de *Atlas der wereld met tekst naar de laatste ontdekkingen, verslagen, mededeelingen, reisbeschrijvingen enz.*, door J. Kuijper, uitgegeven door C.F. Stemler in 1857. Blijkens de beschrijving van dit exemplaar in de catalogus van de biliotheek van de Universiteit van Amsterdam is het door Jacob Kuijper zelf aan het KNAG geschonken. Voorin het boek is een los velletje ingeplakt met daarop de volgende tekst:

"Deze Atlas, geschenk van auteur J. Kuijper te 's Gravenhage, is hoogstwaarschijnlijk een unicum; toen er enkele afdrukken van gemaakt waren, is de drukkerij verbrand, en zijn de steenen waarop de kaarten zich bevonden, door het vuur vernield. Later zijn weer nieuwe steenen vervaardigd, doch de laatsten stemmen niet overeen met die waarvan deze atlas is afgedrukt. Het is dus in zekeren zin een kostbaar geschenk."

Hoe 'uniek' dit exemplaar of deze atlas is, wordt zo meteen duidelijk. Ook het gegeven over de kostbaarheid van de atlas is interessant om bij stil te

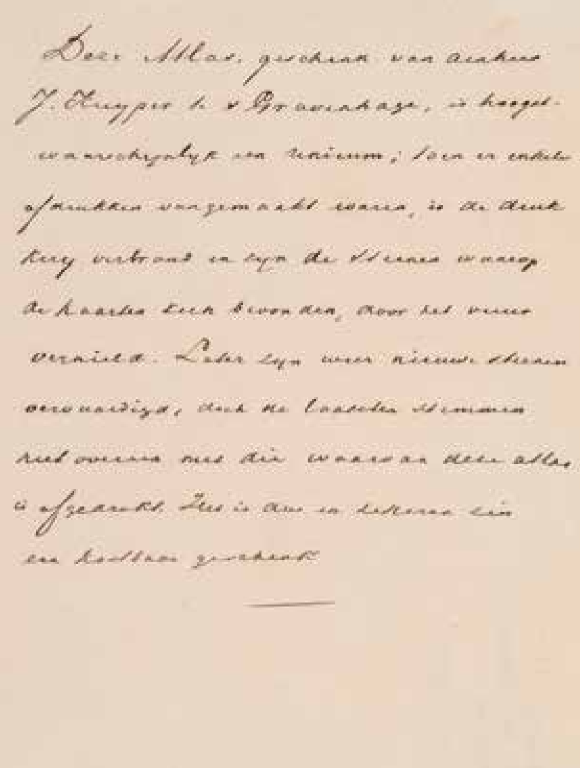
Deze Atlas, geschenk van auteur J. Kuijper te 's Gravenhage, is hoogstwaarschijnlijk een unicum; toen er enkele afdrukken van gemaakt waren, is de druk-kerij verbrand en zijn de steenen waarop de kaarten zich bevonden, door het vuur vernield. Later zijn weer nieuwe steenen vervaardigd, doch de laatsten stemmen niet overeen met die waarvan deze atlas is afgedrukt. Het is dus in zekeren zin een kostbaar geschenk.

1 **Notitie vóórin de atlas van Kuijper – Stemler** (Allard Pierson UvA, HB-KZL I 6 C 31; bruikleen KNAG).

Oro-Hydrografische Atlas,
door
J. KUYPER en N. W. POSTHUMUS.
In 29 Kaarten en een Vlaggekaart.
BEKROOND TE PARIJS OP DE AARDRIJKSKUNDIGE TENTOONSTELLING IN 1875.
Derde veel verbeterde druk.

Op bijna alle Hoogere Burgerscholen ingevoerd.

PRIJS: Gebonden in stevigen linnen band . . . . ƒ 6,50
Ingenaaid in gedrukt Omslag . . . . » 4,80

Kleine Atlas der geheele Aarde,
ten gebruike bij het Lager en meer uitgebreid Lager Onderwijs.
door
Dr. C. M. KAN en N. W. POSTHUMUS
met 22 gekleurde kaarten, als:

Wereldkaart, Mercator's Projectie.
Westelijk halfrond.
Oostelijk halfrond.
Europa.
Turkije in Europa en Griekenland.
Italië.
Spanje en Portugal.
Oro-hydrografisch Duitschland.
Staatkundig Duitschland. - Zwitserland.
Oostenrijk-Hongaarsche Monarchie.
Frankrijk.
Denemarken en België. (IJsland in Carton)
Nederland.
Engeland (Groot-Britannië).
Rusland, Zweden en Noorwegen.
Oro-Hydrografisch Azië.
Staatkundig Azië.
Nederlandsche O.-Indische bezittingen.
Afrika en Algerië.
Noord-Amerika en West-Indië.
Vereenigde Staten van Noord-Amerika.
Zuid-Amerika en Australië.

KWARTO FORMAAT, Prijs ƒ 1,—.

De Samenstellers, wier arbeid op het gebied der aardrijkskunde gunstig genoeg bekend is, hadden met deze uitgave de bedoeling een bruikbaren, doch tevens goedkoopen oro-hydrografische Atlas voor de Volksschool te leveren.

2

2 Prospectus van de *Oro-hydrografische atlas* (Allard Pierson UvA, KVB PPA 520:5).

staan. Stemler publiceerde de *Atlas der wereld* vanaf eind 1854 in maandelijkse afleveringen waarop kon worden ingetekend. Toen de atlas in 1857 compleet was, bedroeg de prijs voor de kaarten twaalf gulden, voor de tekst zes gulden: samen dus achttien gulden wat overeenkomt met een bedrag van bijna tweehonderd euro nu. Niet extreem duur, maar toch ook beslist niet goedkoop. In december 2018 is bij de firma Zwiggelaar in Amsterdam een vergelijkbare uitgave, verschenen in 1858, op de veiling afgeslagen voor een bedrag van driehonderd euro. Opnieuw: niet extreem duur, maar ook niet goedkoop.

SAMENWERKING KUIJPER - STEMLER

De samenwerking tussen Kuijper en Stemler kan niet anders dan als vruchtbaar worden omschreven. Ze maakten samen diverse kaarten en atlassen, welke laatste meermalen herdrukt werden. Van de *Atlas der wereld*, later ook uitgebracht onder de titel *Nieuwe atlas der wereld*, verschenen tussen 1857 en 1886 bij Stemler meer dan tien verschillende edities. Kuijpers *Oro-hydrografische en staatkundige atlas der geheele aarde*, die hij maakte samen met N.W. Posthumus, werd tussen 1872 en 1880 door Stemler vier maal herdrukt.

Die samenwerking zou zijn oorsprong kunnen hebben in het feit dat Kuijper en Stemler door een familieband verbonden waren. Jacob Kuijpers jongere zuster Pauline Henriette trouwde in 1841 met de predikant George Willem Stemler, de oudere broer van uitgever Carel F. Stemler. Er is in het Nederlands geen woord voor die familierelatie (broer van schoonzus ofwel broer van zwager) maar het ligt zo dicht bij elkaar dat het geen toeval kan zijn dat Stemler de atlas van Kuijper uit ging geven.

C.F. STEMLER: UITGEVER VAN KAARTEN EN ATLASSEN

Carel Frederik Stemler werd geboren op 3 maart 1811 in Amsterdam. De oudst traceerbare publicatie van uitgever Stemler dateert van 1838. In een vermelding in het *Algemeen Handelsblad* van 23 februari 1836 staat dat Stemler op dat moment is gevestigd als boekhandelaar in Amsterdam, (op de hoek van het Singel en de Haarlemmerdijk) de tegenwoordige Haarlemmerstraat). Sinds 22 januari 1836 was Stemler getrouwd met Anna Elisabeth Borchers. Tussen 1838 en 1850 kreeg het echtpaar zeven kinderen: vijf dochters en twee zoons. In 1839 blijkt al iets van Stemlers aardrijkskundige interesse, uit een advertentie in het *Nieuwsblad voor de boekhandel* (21 november 1839) waarin hij te kennen geeft op zoek te zijn naar een exemplaar van "Coleij, *Aardrijkskundige ontdekkingen* 4 deelen, dat er niet te slecht uitziet voor een prijsje … [etc.]." In 1840 kondigde Stemler de publicatie aan van *Horsburgh's India directory, zeemans gids of wegwijzer in en naar Oost-Indië*. Vanaf de jaren vijftig van de negentiende eeuw adverteerde Stemler met enige regelmaat voor losse kaarten die hij uitgaf, zoals een wereldkaart of een kaart van het 'Engelsche kanaal (voor Kantoor-gebruik)'.

Voor de eerste uitgave van een atlas door Stemler werd een prospectus vervaardigd, dat eind 1854 aan collega-boekhandelaars werd verstuurd. De advertentie daarvoor in de *Opregte Haarlemsche Courant* van 12 december 1854 luidt als volgt:

"C.F. *STEMLER*, Boekhandelaar te Amsterdam,

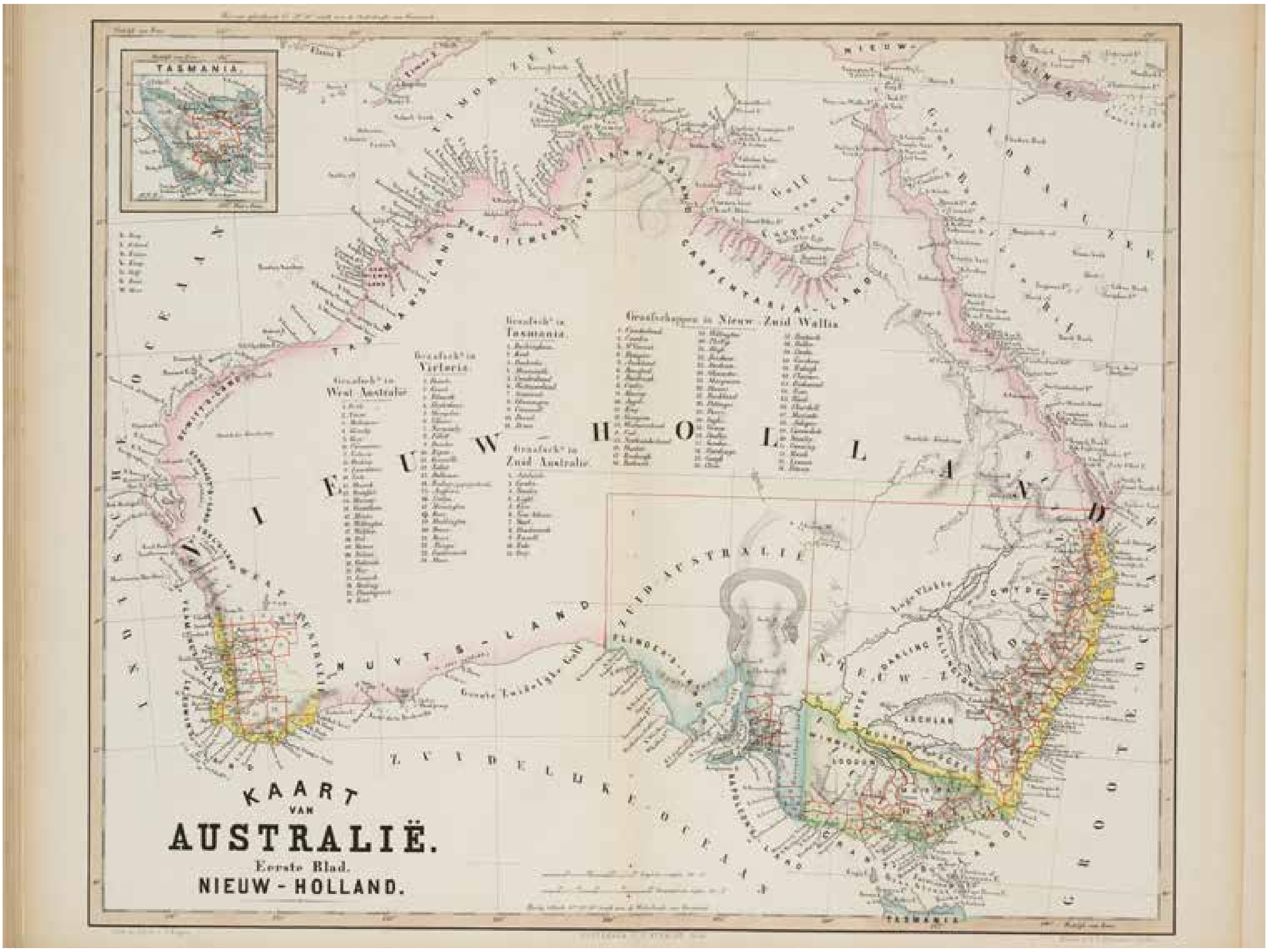

3

heeft alom verzonden: PROSPECTUS, INTEEKENLIJST EN PROEVE VAN UITVOERING VAN eenen OORSPRONKELIJKE *ATLAS* der *WERELD* met TEKST. Het Werk zal in 28 Afleveringen compleet zijn, en elke Aflevering zal eene gekleurde Kaart met beschrijving bevatten en slechts 60 Ct. kosten; na Ultimo Maart e. k. wordt deze Prijs verhoogd. Zoodra zich de noodige bijval openbaart, zal de uitgave Maandelijks of spoediger geregeld worden voortgezet. Men kan ook alléén voor de Kaarten en voor den Tekst afzonderlijk inteekenen. Men leze verder het Prospectus, 't welk met de Proeve van uitvoering bij elken Boekhandelaar voorhanden is."

Als in december 1854 achtentwintig maandelijkse afleveringen worden aangekondigd, en het werk ook inderdaad in die uitvoering en regelmaat is verschenen, kan de aangekondigde publicatie geen andere betreffen dan de *Atlas der wereld met tekst, naar de laatste ontdekkingen, verslagen, mededeelingen, reisbeschrijvingen enz*. door Jacob Kuijper, die in 1857 verscheen.

In zijn *Atlantes Neerlandici*, deel VI verwijst C. Koeman naar deze uitgave als 'Kuy 1'.[3] Hij merkt daarbij op: "Very probably this edition is unique. After some copies were made, the printing office was burned down, and the stones destroyed. Later on new stones were fabricated; however, they were not completely identical to those of this atlas."

Hierop volgde nog de uitgave door Stemler van tientallen andere aardrijkskundig georiënteerde boeken en kaarten. Deze laatste variëren van *Ontwerp der hoofden in zee en van de haven in duin der doorgraving van Holland op zijn smalst* in 1859 tot de *Topographische en geologische kaart van Zuid-Sumatra* in vier bladen uit 1881.

STEMLER EN HET KNAG

Opnieuw kan het de relatie Kuijper - Stemler geweest zijn die geleid heeft tot Stemlers betrokkenheid als uitgever bij de publicaties van het in 1873 opgerichte Aardrijkskundig Genootschap. Voor de oprichters van het Genootschap, onder wie dus Jacob Kuijper, sprak het vanzelf dat zij een tijdschrift uit zouden geven. Het eerste nummer verschijnt in 1874, de eerste volledige jaargang van het *Tijdschrift van het aardrijkskundig genootschap* (acht nummers) prijkt met het jaartal 1876. Uitgever is C. F. Stemler, die niet alleen zorgde

3 ***Kaart van Australië.*** In de *Atlas der Wereld* [...], Amsterdam, Stemler, 1857. (Allard Pierson UvA, HB-KZL I 6 C 31; bruikleen KNAG). NB De kaart zelf is gedateerd 1856.

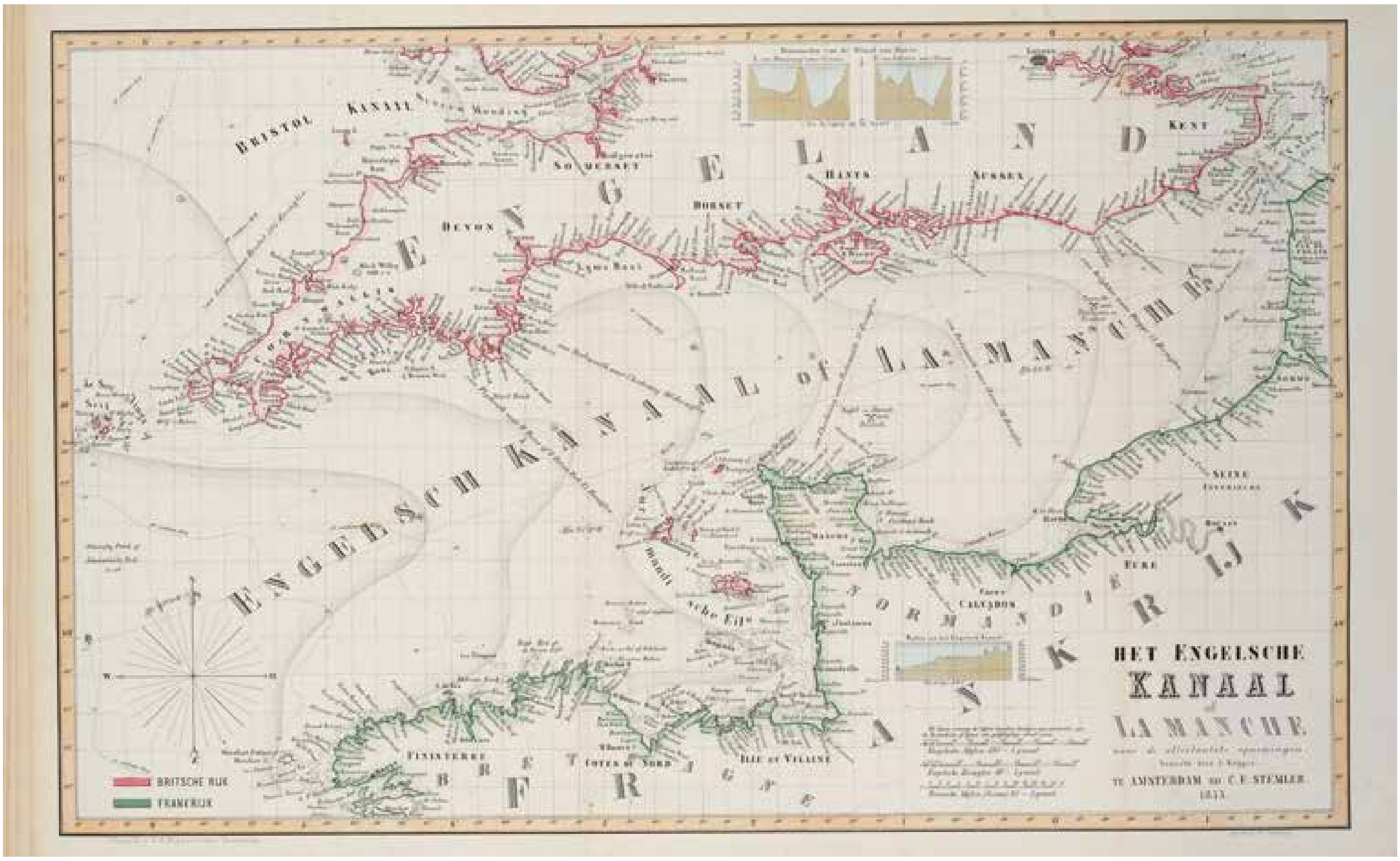

4

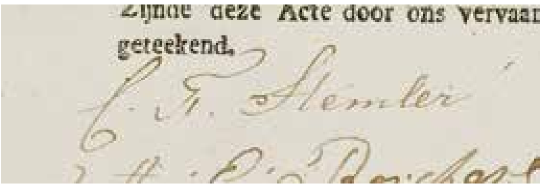

5

voor de kolommen met tekst, maar ook de vele kaarten in die eerste jaargangen staan op naam van Stemler. Juist omdat Stemler zo'n goede naam had als uitgever (en omdat hij in Amsterdam was gevestigd), was de keuze op hem gevallen. Het derde deel van het tijdschrift, verschenen in 1879, is overigens uitgegeven door Brinkman in Amsterdam en Beijers in Utrecht. De naam van C.F. Stemler is van de titelpagina verdwenen, volgens Schrader omdat deze de expeditie van het blad niet aankon: er waren ernstige klachten geweest over vertraging.[4] Stemler doet trouwens in 1880 zijn boekhandel over aan zijn zoon Johann George, Stemler senior blijft wel actief als uitgever.

Carel Frederik Stemler overleed op 16 oktober 1885. Zijn collega's herdachten hem, in het *Nieuwsblad voor den boekhandel* van 20 oktober 1885, waarbij ook zijn kartografische werkzaamheid vermeld wordt, als volgt:

"Onze Vereeniging verloor de vorige week weder twee harer leden; eerst ontviel haar de nog jeugdige boekhandelaar W.J. van Hoogstraten, te 's Hage, van wiens werkzaamheid de vaderlandsche boekhandel nog veel mocht verwachten; en den 16en dezer overleed alhier de boekhandelaar C.F. Stemler, op 74-jarigen ouderdom, na eene langdurige ziekte.

Hoewel Stemler zijne bekende debietzaak in de Haarlemmerstraat reeds eenige jaren geleden aan zijn zoon had overgedaan, bleef hij nog tot het laatst zijner dagen als uitgever ijverig werkzaam. Vooral door zijne talrijke uitgaven op zeevaartkundig gebied wist hij eene gunstige bekendheid te verkrijgen, terwijl hij als uitgever van het *Jaarboek v. h. Mijnwezen in Ned. Oost-Indie* en niet het minst door de schoone uitgave van Kuijper's *Atlas der wereld* en de degelijke *Schoolkaart v. N.O.-I*, zich als bekwaam boekhandelaar onderscheidde. Het mocht evenwel den werkzamen collega niet gegeven zijn den 50-jarigen gedenkdag van zijn werkkring als boekverkooper-uitgever, dat den 1 Januari a.s. zou plaats hebben, te beleven."

4 **Kaart *Het Engelsche kanaal of La Manche*** in de *Atlas der wereld* [...]. Bewerkt door J. Kuijper en gegraveerd door W. Nehrlich (Allard Pierson UvA, HB-KZL I 6 C 31; bruikleen KNAG).

5 **Handtekening van C.F. Stemler;** (Noord-Hollands archief, toegang 358.6, inv.nr. 135, f. 24).

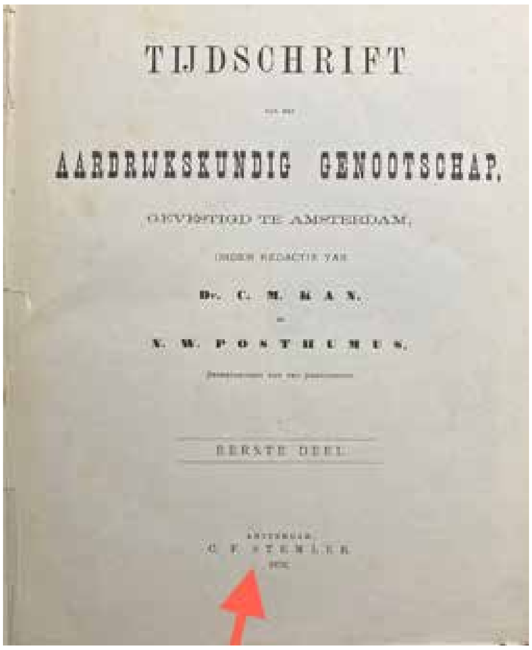
TIJDSCHRIFT

AARDRIJKSKUNDIG GENOOTSCHAP,

GEVESTIGD TE AMSTERDAM,

ONDER REDACTIE VAN

Dr. C. M. KAN.

N. W. POSTHUMUS,

EERSTE DEEL.

C. F. STEMLER

6 **Titelpagina van de eerste jaargang van het *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap*** (Allard Pierson UvA; bruikleen KNAG).

DE 'UNIEKE' ATLAS

Terug naar het 'unicum' in de KNAG-collectie in Amsterdam. Volgens mededeling zou brand de drukkerij hebben verwoest. De drukkerij is blijkens mededelingen op de gelithografeerde kaarten in de atlas de firma Blijdenstijn in Enschede. En daar heeft inderdaad een verwoestende brand onvoorstelbare schade aangericht, maar dat was niet in 1857 'toen er enkele afdrukken van [de atlas] waren gemaakt', maar een jaar of vijf later, in 1862.

"Het vaderland heeft eene verschrikkelijke ramp te betreuren. De stad Enschede, weinige dagen geleden door het koninklijk bezoek nog zoo vol leven en vreugde, werd gisteren met al hare kerken, stoomfabrieken en verder voor het grootste gedeelte door brand in de asch gelegd. Nog is op dit oogenblik de schade niet te berekenen, maar wat reeds *nu* zeker is – groot zal de nood zijn van de onbemiddelde klasse, van die honderden vlijtige fabriekarbeiders, op eens, buiten hunne schuld, aan al de ellende van honger en gebrek ten prooi gegeven."[5]

Dit maakt het dus al onwaarschijnlijk dat vanwege die brand de betreffende atlas een unicum zou zijn, hetgeen wordt bevestigd doordat er ook andere exemplaren van de uitgave worden bewaard in tenminste twee andere openbare collecties in Nederland (in de Koninklijke Militaire Academie te Breda en de Bibliotheek van Zeeland te Middelburg) en in een particuliere verzameling. Wat niet wegneemt dat zowel vertegenwoordigers van het KNAG als de beheerder van de betreffende collectie nog altijd ingenomen zijn met het feit, dat dit bijzondere geschenk van Jacob Kuijper zelf deel uitmaakt van de collectie, zoals die wordt bewaard bij het Allard Pierson te Amsterdam.

SUMMARY

Carl Frederik Stemler : A unique atlas in the collection of the KNAG / Reinder Storm

This article, based on a seemingly unique atlas by J. Kuijper and C.F. Stemler from 1857, deals with Stemler as publisher of maps and atlases in the nineteenth century, and his role as publisher of publications of the Royal Dutch Geographical Society.

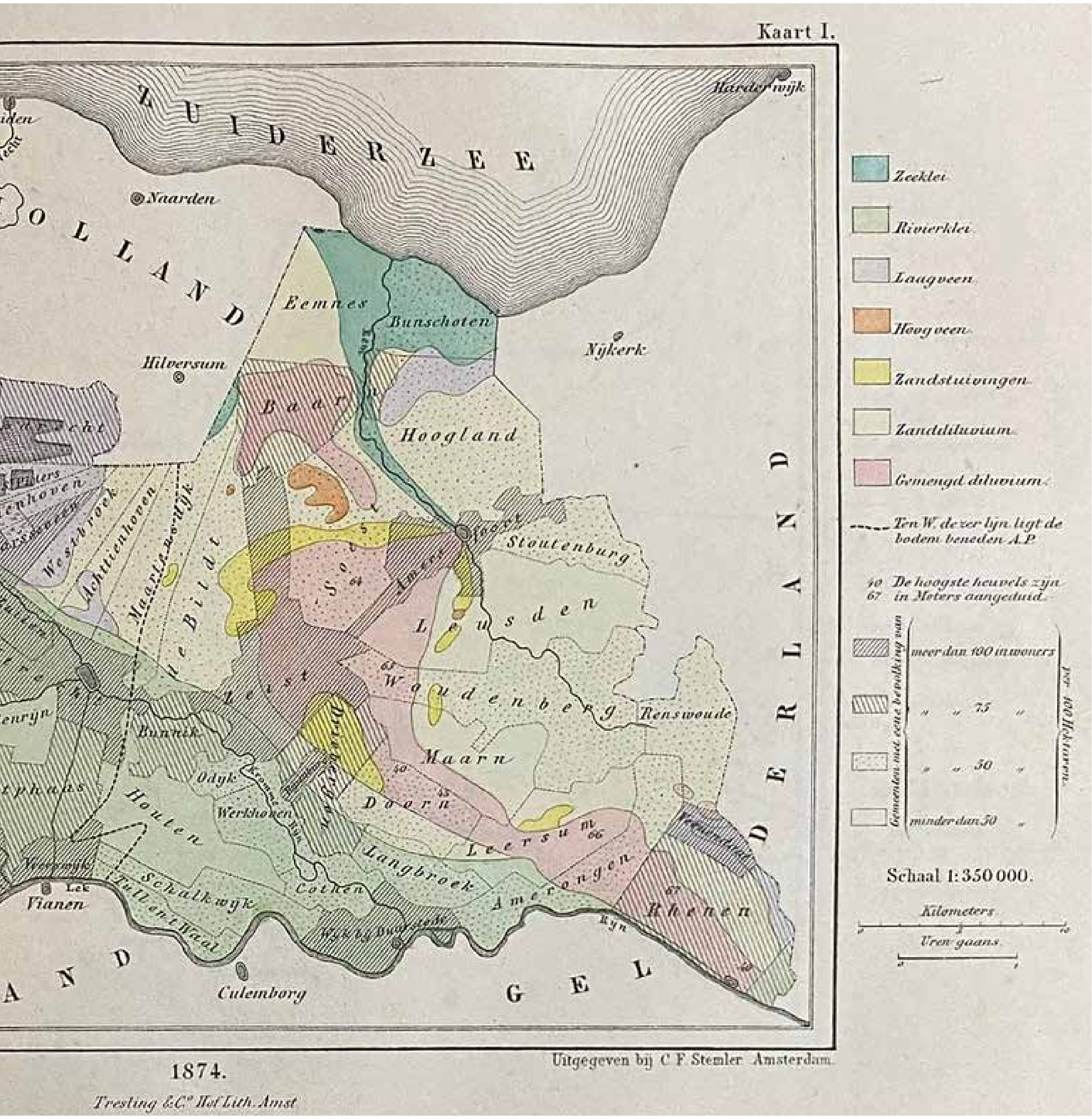

7

NOTEN

* Met dank aan Peter van der Krogt, met name voor bijzonderheden betreffende de relaties tussen Kuijper en Stemler.

1 De naam Kuijper wordt gedurig afwisselend gespeld met y of ij. Hier is er overal ij van gemaakt, overeenkomstig de schrijfwijze door de auteur zelf. Zie ook: Reinder Storm, 'Jacob Kuijper (1821-1908).' In: *Caert-Thresoor* 40,3 (2021): 28-29.

2 *Land en volk*, 5 februari 1908.

3 *Atlantes Neerlandici VI. A supplement to the volumes I-V and a bibliography of geographical, celestial and thematic atlases published in the Netherlands between 1880 and 1940* / compiled and edited by C. Koeman and H.J.A. Homan. Alphen aan den Rijn, Canaletto, 1985.

4 R. Schrader, 'Honderd jaar Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap', in: *K.N.A.G. Geografisch tijdschrift*, jrg. VIII (1974), p. 12 [250] en 104 [342].

5 *Nieuwe Rotterdamsche courant*, 9 mei 1862.

7 **[Provincie] Utrecht: het eerste kaartje in de eerste jaargang van het *Tijdschrift van het aardrijkskundig genootschap*** (Allard Pierson UvA; bruikleen KNAG).

EEN KAART ALS POSTSTUK

Een 'vuile' kaart van Bohemen uit 1745

PETER VAN DER KROGT

'Vuile Kaarten' is de titel van de masterthesis waarmee Jornt Leeflang zijn studie Boekwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam (UvA) in 2021 voltooide. Deze thesis gaat over aantekeningen, stempels, plakkertjes en dergelijke die op een kaart zijn aangebracht. Leeflang vraagt zich af "Wat zeggen deze aantekeningen over het document, en wat is de relatie tussen de aantekeningen en het kaartdocument? Zijn het voor kaartonderzoekers zinvolle schrijfsels?"[1] In kartobibliografisch onderzoek kijk je gewoonlijk juist niet naar dit soort annotaties. Deze thesis zorgde ervoor dat de auteur meer ging letten op de niet gedrukte zaken op een kaart, op voor- én achterzijde. In de collectie van het KNAG bevindt zich een goed voorbeeld: een kaart met vele verschillende aantekeningen,[2] en de achterzijde zit vol vuile vegen. In dit artikel worden de gebruikerssporen geanalyseerd om te kijken of deze enige betekenis hebben en zo ja welke.[3]

De kaart heeft als titel *Le Royaume de Boheme divisée en ses douze circles*, met als ondertitel *Carte Reduite sur celle de 25 Feuilles par I.C. Muller, Capit. et Ingen*. Het impressum is *à Amsterdam chez Pierre Schenk, l'Entrée du Ness dans le Atlas de N. Visscher 1745*.[4] Het is een verkleinende navolging van de grote kaart van Johann Christoph Müller uit 1722.[5] Er is een andere staat van de kaart bekend met 'Dans le Kalverstraat' in plaats van 'l'Entrée du Ness'. Schenk is tussen 1747 en 1754 verhuisd van de Kalverstraat naar de Nes.

De oudste aantekeningen staan op de achterzijde: 'Bohemen 1745' (zie afbeelding 2a) en het nummer 51 (zie afbeelding 2b)

DR. P.C.J. VAN DER KROGT (1956)
was tot zijn pensioen in 2022 Jansonius-conservator bij Allard Pierson | de Collecties van de Universiteit van Amsterdam, nu verricht hij als vrijwilliger onderzoek in het kader van Explokart.

Dat jaartal klopt dus maar gedeeltelijk. Het jaartal 1745 staat wel op de kaart, maar Schenk heeft dat na zijn verhuizing niet aangepast. Er is een middenvouw, gewoonlijk een aanwijzing dat de kaart in een atlas heeft gezeten. Het nummer 51 (afbeelding 2b) is daarvoor ook een aanwijzing. Het was gebruikelijk dat de kaarten in achttiende-eeuwse atlassen op de blanco achterzijde werden genummerd. Het komt vaker voor dat op de titel van de kaart of de naam het afgebeelde gebied met de hand op de achterzijde van zo'n atlaskaart geschreven is. Op deze kaart staat die aantekening echter ondersteboven en in een ander handschrift dan het nummer, wat erop kan wijzen dat die naam later is aangebracht.

2a

2b

1a

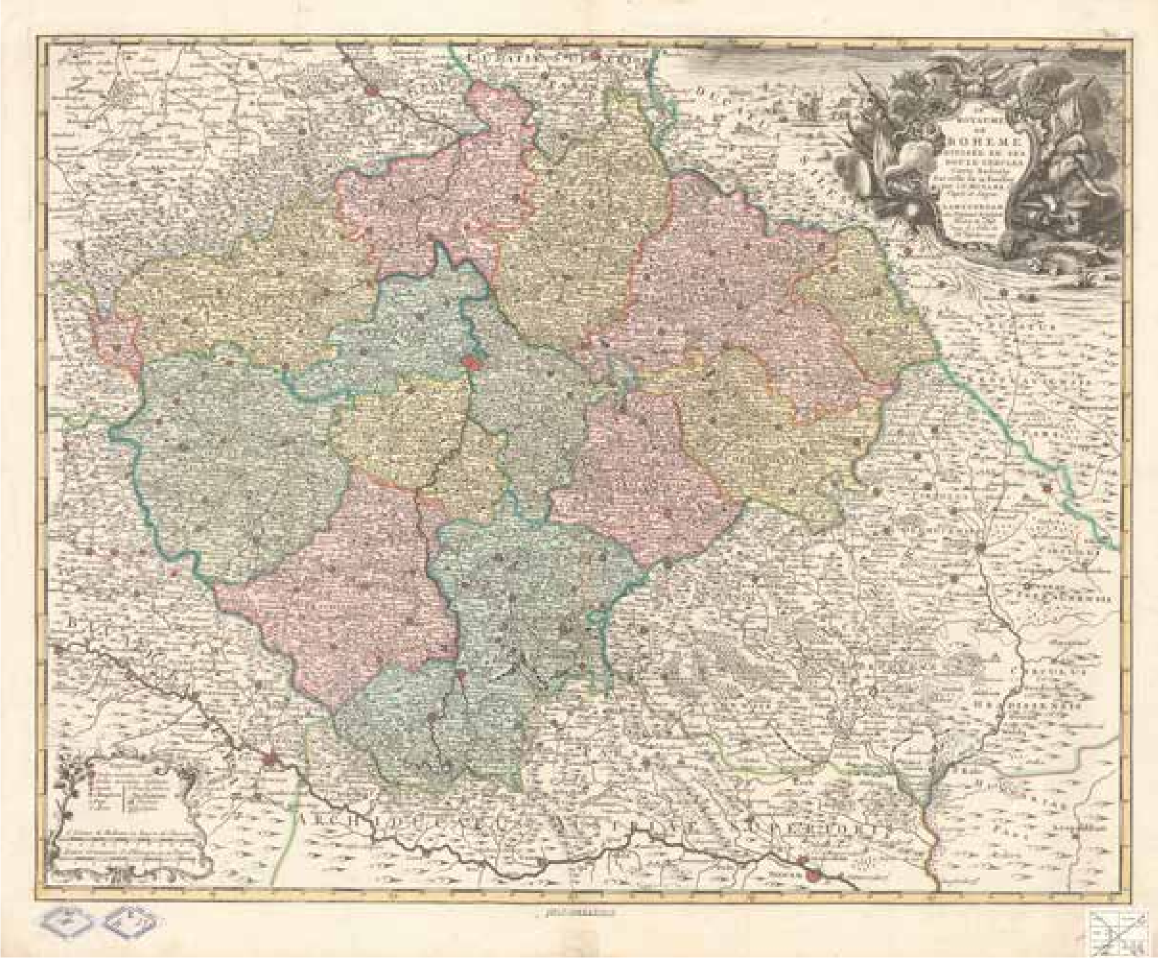

1b

1 a. De kaart van Bohemen door Petrus Schenk II (Amsterdam, Allard Pierson UvA, HB-KZL 107.0 1.27; bruikleen KNAG).
b. De achterzijde van Schenks kaart van Bohemen (Amsterdam, Allard Pierson UvA, HB-KZL 107.01.27; bruikleen KNAG).

DE VERKOPER

De kaart is door H.G. Bom uit Amsterdam als poststuk verstuurd aan Joh. F. Snelleman te Rotterdam. Boms stempel staat aan de achterzijde: *Verkooplokaal Boeken-magazijn H.G. Bom, Warmoesstraat M. 403-463, Amsterdam* (afbeelding 3).
Hendricus Gerardus Bom (1820-1900) was vanaf 1848 in de Warmoesstraat gevestigd als handelaar en veilinghuis voor oude boeken. Hij is vooral bekend door zijn veiling in 1885 van de inventaris van de firma Van Keulen, waarvoor zijn zoon de eerst bekende geschiedenis van deze zeekaartenhandel publiceerde.[6] Aan de hand van het adres is te achterhalen in welke periode dit stempel gebruikt is. De huisnummers wijk M 403 en 463 zijn nummers uit de periode 1853 tot 1875, in dat laatste jaar is de huidige huisnummering ingevoerd.[7] Nummer 403 werd Warmoesstraat 35 en 463 werd nummer 40. Pand M 403 is door Bom aangekocht in 1870.[8] Het stempel was dus in gebruik in de periode 1870-1875.

Hoe de verkoop tot stand kwam is niet duidelijk, mogelijk heeft Snelleman de kaart op een veiling laten kopen of per brief gevraagd of Bom een kaart van Bohemen te koop had. In ieder geval heeft Snelleman de kaart op laten sturen. Voor de verzending is de kaart niet in een koker gestopt en ook niet in een grote envelop gedaan. De kaart is opgevouwen tot ongeveer 16 x 22 cm, van een adressticker voorzien en als bestelgoed met de Hollandsche Spoorweg-Maatschappij verstuurd, zonder enige verdere bescherming (afbeelding 1b en 5). De vouwen en het vuil zijn aan de achterzijde van de kaart goed te zien.

DE KOPER

De kaart als poststuk is verstuurd aan de *Wel Edelen Heer Joh. F. Snelleman, Lamsteeg, Rotterdam* (afbeelding 6). Het adres met Boms stempel als afzendadres en linksonder de potloodaantekening *Holl. spoor* is geschreven op een afzonderlijk stukje papier en aan de achterzijde van de kaart geplakt – nadat de kaart klein opgevouwen was. Na ontvangst plaatste de nieuwe eigenaar zijn stempel aan de voorzijde (afbeelding 7).

Johannes François Snelleman (1852-1938) was geboren in de Lamsteeg 7 te Rotterdam en woonde

3

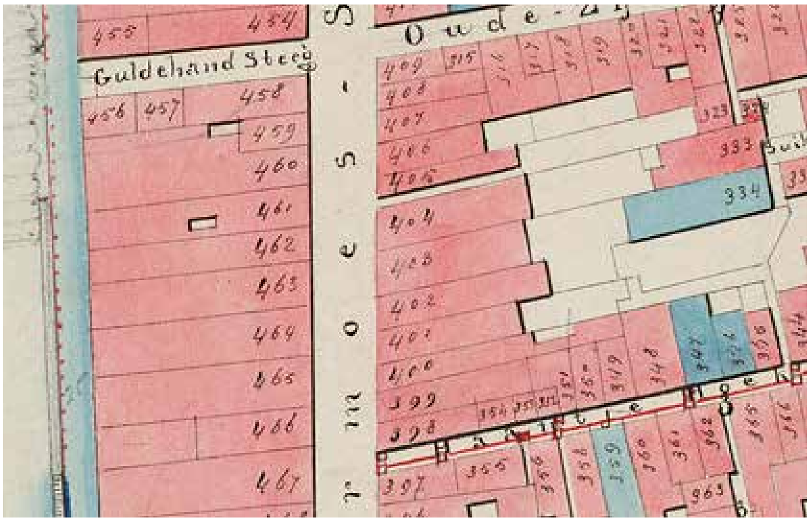

4

4 Fragment van de kaart van Buurt M met de Warmoesstraat tussen de Heintje Hoeksteeg en de Oudezijds Armsteeg. Bom was gevestigd op de tegenover elkaar liggende panden 403 en 463 (Stadsarchief Amsterdam, 10043-256).

5

6

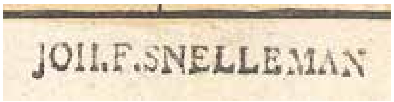

7

daar tot 1881 bij zijn ouders. Het adres levert dan ook geen nadere aanduiding voor de datering van de aankoop. Snelleman was oriëntalist, ontdekkingsreiziger en etnoloog en een bekende figuur in geografische en volkenkundige kringen.[9] In 1876 werd hij lid van het in 1873 opgerichte Aardrijkskundig Genootschap.[10] Het volgende jaar nam hij als zoöloog deel aan de Midden-Sumatra expeditie van 1877-1879, de eerste grote onderzoeksreis die door het Genootschap werd georganiseerd. Van 1877 tot 1930 was hij medewerker van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en van 1901-1908 redacteur van het tijdschrift van het KNAG. Daarnaast was hij onder andere secretaris van het Rotterdamsch Natuurkundig Genootschap waarvoor hij regelmatig in de krant bijeenkomsten aankondigde (onder andere in 1880 voor een lezing over ‘electrische verlichting’, met daarbij de opmerkelijke mededeling: ‘De leden, eereleden en donatrices hebben het recht hunne vrouwelijke huisgenooten en hunne zoons van 12-18 jaar in de gewone vergaderingen te introduceeren’). Van 1901 tot 1915 was hij directeur van het Museum voor Volkenkunde en het Maritiem Museum Prins Hendrik in zijn geboorteplaats.

HET AARDRIJKSKUNDIG GENOOTSCHAP

Aan de achterzijde van de Bohemen-kaart is een stempel ‘Aardrijkskundige Genootschap’ te zien (afbeelding 9); twee etiketjes met ‘Bibliotheek van het Aardrijkskundig Genootschap’ aan de voorzijde duiden aan dat de kaart aan dit genootschap geschonken of verkocht is vóór 1888, toen het genootschap ‘Koninklijk’ werd (afbeelding 10).

8

8 De Lamsteeg in Rotterdam in 1915. In het eerste hoge huis rechts woonde Snelleman van 1852 tot 1881. Tekening van Eugène Rensburg, 1915 (Stadsarchief Rotterdam, 4080 IX-1722-01-02).

9

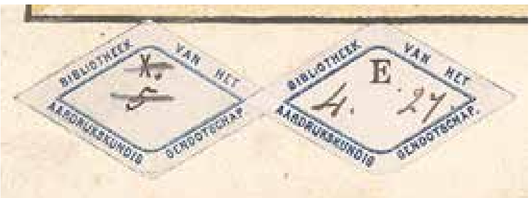

10

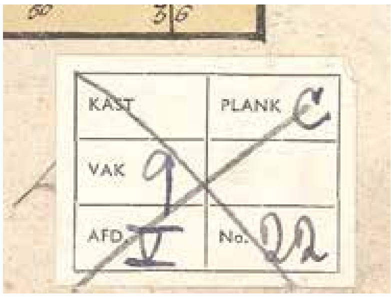

11

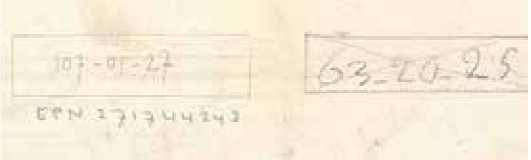

12

De stickers op de voorzijde geven oude plaatsnummers aan. 'X 5' was de eerste nummering van de kaarten. Volgens de in 1879 ingevoerde systematiek staat X voor de 'Oostenrijksch-Hongaarsche Monarchie'.[11] In de catalogus uit 1878 van de bibliotheek wordt de kaart vermeld als nummer 5 onder X.[12] In 1878 was Snelleman op Sumatra, hij zal de kaart dus vóór zijn vertrek in 1877 aan het Genootschap hebben geschonken. Bij een latere hernummering heeft de kaart kennelijk nummer E.4.27 gekregen.

Tenslotte is er aan voorzijde nog een ander etiket aangebracht met een nieuw plaatsnummer (afbeelding 11) en aan de achterzijde met potlood nog enkele, nog nieuwere plaatsnummers (afbeelding 12). Deze zijn van de Universiteitsbibliotheek. 'Plank C, vak 9, afd. V, No. 22' is het oudst (een handgeschreven fiche met het nummer C 9 V 22 is nog bewaard). Nummer 63.20.25 betekent dat de kaart eerst in kast 63 was opgeborgen, dat is een hangkast, waarin de kaarten zich verticaal in portefeuilles bevinden. Omdat dit geen ideale opbergmethode is zijn veel wat oudere en kwetsbare kaarten verplaatst naar ladekasten, waarin ze horizontaal zijn opgeborgen. Kast 107 is zo'n ladekast.

Tenslotte staat er in potlood nog een code EPN met negen cijfers op. Dit is het Exemplaarproductienummer van het OCLC (Online Computer Library Center), een samenwerkingsverband zonder winstoogmerk van bibliotheken, opgericht in 1967. Volgens hun website zijn EPN's 'exemplaargebonden kenmerkcodes en zijn derhalve alleen te raadplegen door de bibliotheek die ze heeft toegekend.'

CONCLUSIE

Zeggen deze aantekeningen iets over de kaart, en zijn ze zinvol? Dat is niet eenvoudig te zeggen, want wat is 'zinvol'? Uit kartobibliografisch en geografisch oogpunt gezien brengen de aantekeningen geen nieuwe feiten over het gekarteerde gebied of de kaartmaker aan het licht. Maar ze zeggen wel het een en ander over de acquisitie van de kaart en de waarde die in de negentiende eeuw aan een kaart gehecht werd, dus in zekere zin iets over het kaartgebruik. De kaart is voorzien van een opgeplakt adres en een bestelgoedplakker en is heel klein opgevouwen. Dat is nu een gruwel voor een conservator of verzamelaar, voor wie de conditie van het document van bijzonder belang is. Alhoewel… in 1980 ontving de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam nog een panoramakaart van Vancouver die ook als zelfstandig poststuk was opgestuurd (afbeelding 13).[13] Maar voor die kaart was dat de bedoeling, want de kaart werd gevouwen verkocht met aan de achterzijde een gedrukt logo van het hotel en een vak waar de postzegel geplakt moest worden. Naar het aantal mensen dat dat ook echt gedaan heeft kunnen we alleen maar gissen. Wel is bekend dat slechts twee exemplaren van deze kaart in een openbaar toegankelijke bibliotheekcollectie zijn beland: in Amsterdam en in Kansas.

Voor Snelleman lag de waarde van de meer dan honderd jaar oude kaart kennelijk uitsluitend in de geografische informatie op de kaart. Hij had geen aanwijsbare belangstelling voor Bohemen en heeft de kaart slechts zeer kort in bezit gehad: aangeschaft tussen 1870 en 1875 heeft hij haar al vóór 1877 aan het genootschap geschonken. En sindsdien is de kaart in de KNAG-collectie bij het Allard Pierson tot op de dag van vandaag door geïnteresseerden te raadplegen.

SUMMARY

A map as a postal item: A 'dirty' map of Bohemia from 1745 / Peter van der Krogt

In the KNAG collection at the Allard Pierson is a map of Bohemia by Petrus Schenk II from 1745. The map is 'dirty' because it has various notes written on it and various labels stuck on. From this, the acquisition of the map becomes clear. It was acquired by J.F. Snelleman of Rotterdam from the bookseller H.G. Bom in Amsterdam in the early 1870s. Bom then sent the map to Rotterdam without any protection by folding it and adding an address label. Snelleman donated the map to the KNAG in 1877 or earlier. Many notes concern changed call numbers due to renumbering or relocation.

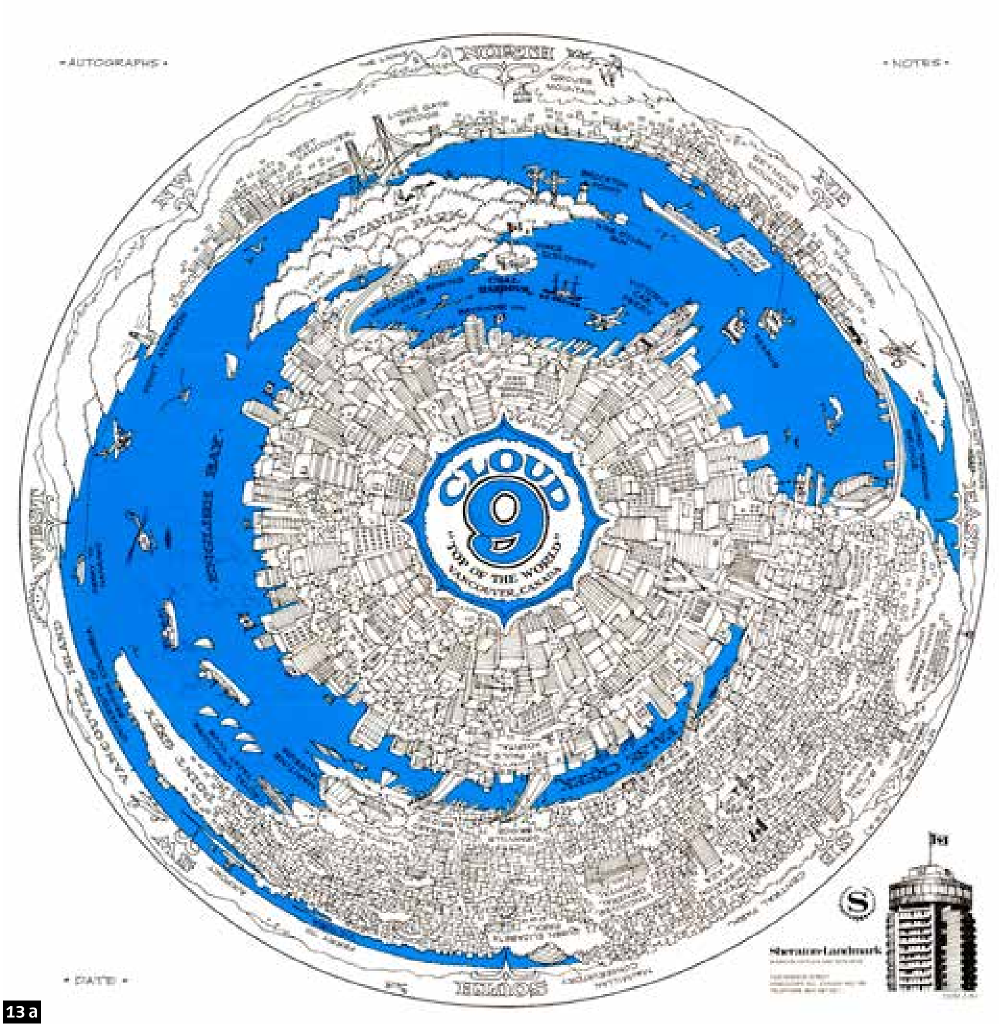

13 a

13 b

NOTEN

1 Jornt Leeflang. *Vuile kaarten. Een nieuwe methode voor het classificeren van annotaties op oude gedrukte kaarten.* Masterscriptie boekwetenschap, Universiteit van Amsterdam, 2021. Online: www.academia.edu/59689833/Vuile_kaarten_Een_nieuwe_methode_voor_het_classificeren_van_annotaties_op_oude_gedrukte_kaarten.

2 Allard Pierson UvA, HB-KZL 107.01.27.

3 Leeflang (noot 1) onderscheidt gebruikssporen en gebruikerssporen: Gebruikssporen zijn achtergelaten door gebruik (scheurtjes, vlekken, vouwen, enz.) en gebruikerssporen zijn de door de mens bewust achtergelaten sporen (namen, aantekeningen, stempels, enz.).

4 Peter van der Krogt, *Koeman's Atlantes Neerlandici* deel V, te verschijnen, nr. [2850:551.2].

5 Over hem: Antal Deák, Miljenko Lapaine & Ivka Kljajić. Johann Christoph Müller (1673-1721). In: *Cartography and Geo-information* 3, 3 (2004).

6 G.D. Bom H.G.zn., *Bijdragen tot eene geschiedenis van 't geslacht `Van Keulen' als boekhandelaars, uitgevers, kaart- en instrumentmakers in Nederland. Eene biblio-cartografische studie*. Amsterdam, H.G. Bom, 1885.

7 Stadsarchief Amsterdam, Omnummeringsregister, online: www.amsterdam.nl/stadsarchief/nieuws/omnummering/ (geraadpleegd 13 januari 2023).

8 *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* dl. 2 (1912), p. 203-204.

9 Levensbeschrijving in het *Algemeen Handelsblad* van 21 mei 1938, en in het *Tijdschrift van het KNAG* 55 (1938), blz. 697.

10 Tweede vervolg de naamlijst der ... leden..., *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap* 1 (1876), XXII.

11 I. Dornseiffen, Een woord tot inleiding en inlichting bij den catalogus der boeken en kaarten van het Aardrijkskundig Genootschap. *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap* 3 (1879), I-II.

12 Catalogus der boeken en kaarten van het Aardrijkskundig Genootschap op 1 juli 1878, *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap* 3 (1879), blz. 38.

13 Allard Pierson UvA, HB-KZL 73.27.48.

13 a en b. Voor- en achterzijde van de kaart die het panoramisch uitzicht laat zien van het ronddraaiende restaurant Cloud 9, op het dak van het 42 verdiepingen hoge Sheraton hotel in Vancouver. Het restaurant is in 2017 gesloten (Allard Pierson UvA, HB-KZL 73.27.48).

DE KADASTRALE OVERZICHTS-KAART DER AFDEELING BATAVIA UIT 1878

FERJAN ORMELING

Deze plattegrond, uit de collectie van het KNAG, van de stad Batavia (thans Jakarta) in vier bladen (zie afbeelding 1, het noorden is boven) is op steen gezet en gedrukt door de firma Smulders in Den Haag, in het jaar 1881.[1] De compilatie uit de 137 detailkaarten en de nettekening is gerealiseerd door de adjunct-landmeter der tweede klasse A. H. Eckringa en het hele project stond onder leiding van de chef van de Dienst van het Kadaster in Nederlands-Indië, ir F. Verstijnen. Die kadasterkaarten hadden waarschijnlijk de schaal 1:3.000 en om de informatie uit die bladen over te nemen op de schaal 1:10.000 moet er dus behoorlijk gegeneraliseerd zijn.[2] Die oorspronkelijke zwart-wit kadasterbladen hadden geen grondgebruiksinformatie en die moet dus uit andere bronnen zijn toegevoegd. Straat- en buurtnamen kon men wel aan de detailbladen ontlenen.

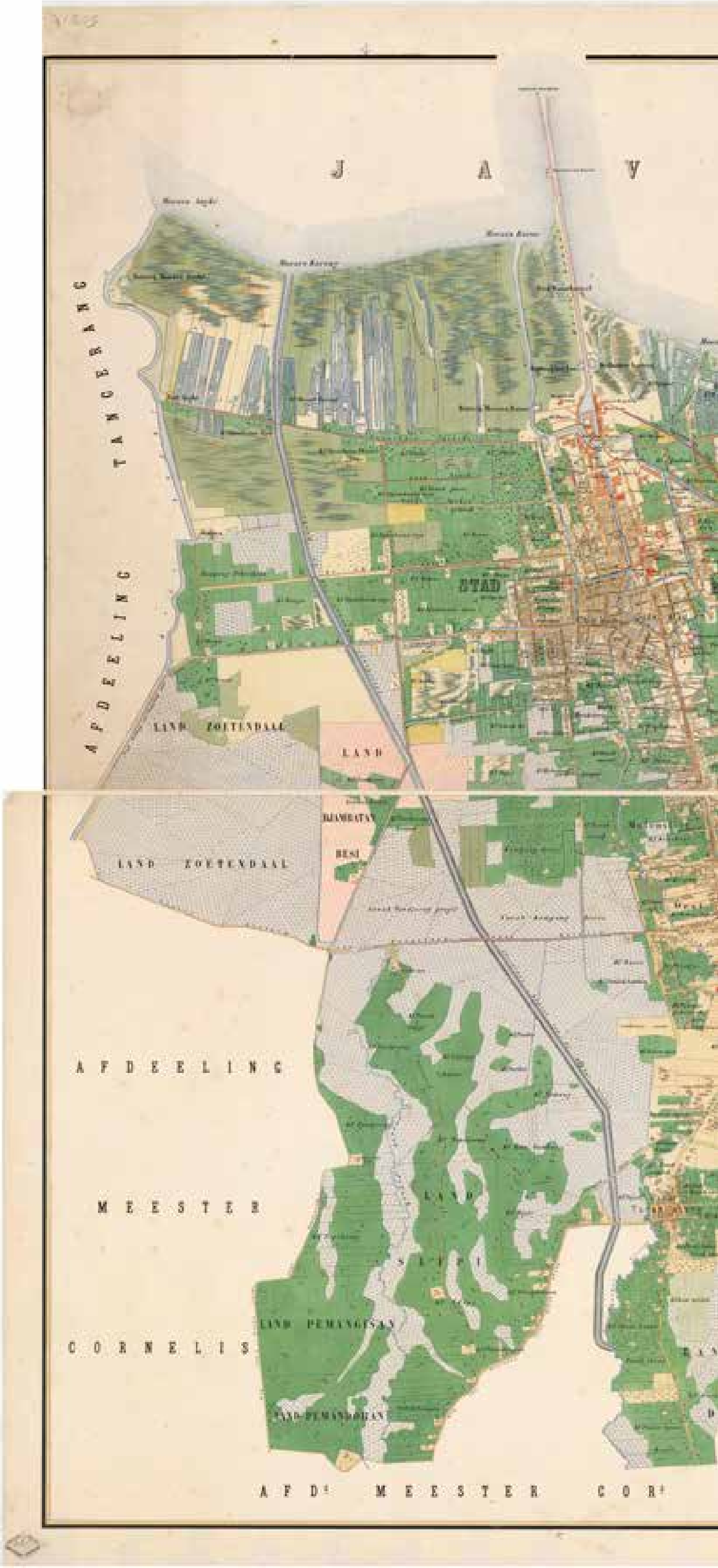

1

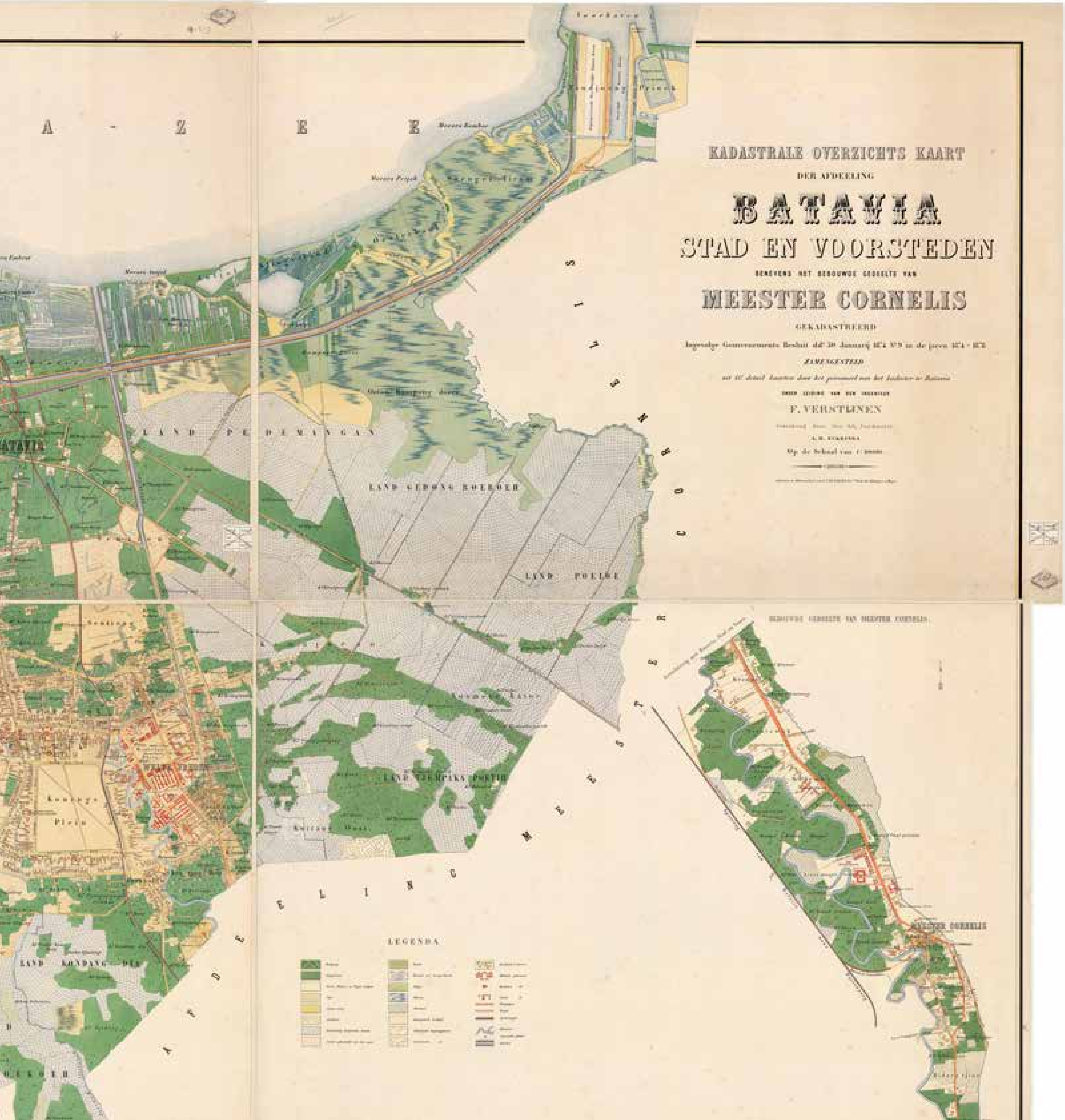

1 ***De Kadastrale overzichtskaart der afdeeling Batavia.*** Dienst van het Kadaster, Batavia 1881. Schaal 1:10.000 (Allard Pierson UvA, HB-KZL 65.02.10-13; bruikleen KNAG).

DR. F.J. ORMELING
is emeritus hoogleraar Kartografie en lid van de Explokart onderzoeksgroep, Allard Pierson | de Collecties van de Universiteit van Amsterdam.

Stadsplattegronden komen in de regel op twee manieren tot stand: door het uitvergroten van topografische kaarten (meestal op schaal 1:50.000) of door het verkleinen van kadasterkaarten (meest op schalen 1:1.000 tot 1:3.000). Het is namelijk te duur om ten behoeve van een stadsplattegrond een speciale opname te organiseren. De schaal van stadsplattegronden zal over het algemeen niet kleiner zijn dan 1:10.000, want het is de bedoeling dat men straatnamen kan plaatsen binnen de contouren van de wegen, en dat lukt niet op kleinere schalen, zelfs niet wanneer men de straatcontouren wat meer uit elkaar laat wijken.

Stadsplattegronden verschillen van topografische kaarten en kadasterkaarten doordat ze trachten de aard van de bebouwing weer te geven en de functie van bijzondere gebouwen te vermelden; ze bevatten straatnamen en namen van buurten en ze proberen het geheel te geleden en daaraan structuur te geven door de doorgaande routes extra te benadrukken.

In Nederlands-Indië werden, afgezien van de regelmatige kartering van de stad Batavia vanaf 1627, in de negentiende eeuw stadsplattegronden vervaardigd door de Topografische Dienst: er is een programma van kaarten op de schaal 1:20.000 (Semarang 1866, Surabaya/Soerabaja 1867, 1880, 1891, 1900, Surakarta/Soerakarta 1870, Cilacap/Tjilatjap 1873, Salatiga 1873, 1884, Bogor/Buitenzorg 1901, etc.). Omdat toch ook het besef doordringt dat er qua leesbaarheid andere eisen aan stadskaarten worden gesteld, komt de Topografische Dienst ook met de schalen 1:10.000 (Semarang 1892, Bandung/Bandoeng 1910 etc.) en 1:5.000 (Kediri 1913 en Madiun/Madioen 1917). Rond 1920 zet de Topografische Dienst een karteringsprogramma op met schaal 1:5.000 van alle grote steden in de archipel. Stadsgemeenten zoals Batavia, Buitenzorg, Bandoeng, Semarang, Soerabaja en Malang geven daarnaast in de twintiger en dertiger jaren kaarten op nog grotere schalen uit.

Afgezien van de door de overheid uitgegeven stadsplattegronden zijn er in Nederlands-Indië ook de door particuliere uitgevers uitgebrachte stadsplattegronden, zoals die van boekhandel Kolff, die in 1850 zijn eerste *Plan van Batavia* uitbracht en dat tot 1950 zou blijven doen.

TOPOGRAFISCHE KAARTEN

Rond 1850 zijn de eerste topografische kaarten van de residentie Batavia vervaardigd. Java was in een twintigtal bestuurlijke districten verdeeld, elk bestuurd door een resident, vandaar de naam residenties. Aan de hand van opnamebladen op de schaal 1:10.000 is toen een manuscriptkaart 1:50.000 getekend. Een kopie van die kaart bevindt zich in de collectie van het KNAG bij Allard Pierson,[3] hij is naar Nederland gestuurd om de besluitvorming aangaande de topografische kartering van heel Java te ondersteunen. Uiteindelijk heeft men besloten Java op de schaal 1:100.000 te karteren, maar wel volgens de legenda van die manuscriptkaart. Voor zover mij bekend zijn noch die manuscriptkaart 1:50.000 noch de calques 1:10.000 voor de vervaardiging van stadsplattegronden van Batavia gebruikt.
In de periode 1869-1879 vond er opnieuw een topografische opname van de residentie Batavia plaats, met werkbladen op de schaal 1:20.000, ten behoeve van de in 1880 uitgegeven topografische kaart 1:100.000 van de residentie Batavia,[4] en daarvan zijn de detailbladen wél verkrijgbaar gesteld (zie afbeelding 3). Deze serie detailkaarten kan wel de bron zijn geweest voor de grondgebruiksinformatie van de *Kadastrale Overzichtskaart.*

KADASTRALE OPNAME

De grondbelasting werd in de negentiende eeuw in Nederlands-Indië op twee manieren geheven: voor landbouwgronden was er de landrente, waarbij elke dessa (nederzetting) als geheel op basis van de omvang en de kwaliteit van de daarbij behorende landbouwgronden werd aangeslagen. Deze landrente was nog ingevoerd door Thomas

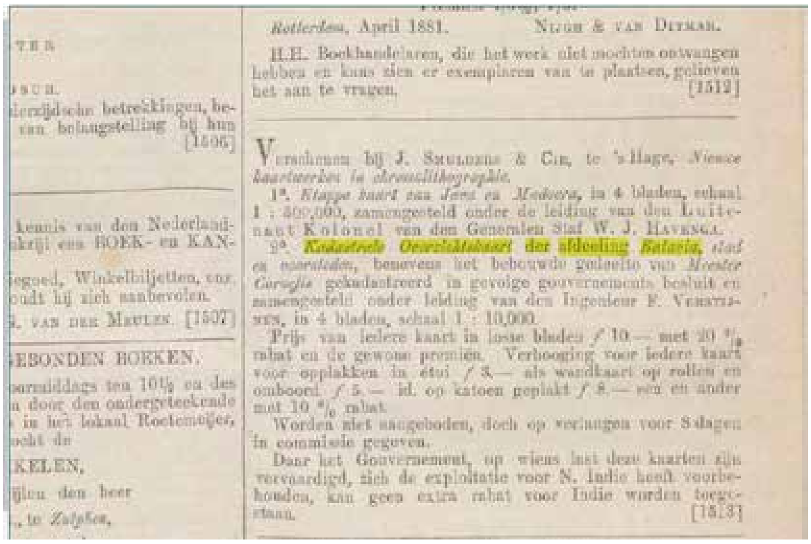

Rotterdam, April 1881. NIJGH & VAN DITMAR.

H.H. Boekhandelaren, die het werk niet mochten ontvangen hebben en kans zien er exemplaren van te plaatsen, gelieven het aan te vragen. [1512]

Verschenen bij J. SMULDERS & CIE, te 's Hage, *Nieuwe kaartwerken in chromolithographie.*

1°. *Etappe kaart van Java en Madoera*, in 4 bladen, schaal 1 : 500,000, zamengesteld onder de leiding van den Luitenant Kolonel van den Generalen Staf W. J. HAVENGA.

2°. *Kadastrale Overzichtskaart der afdeeling Batavia, stad en voorsteden*, benevens het bebouwde gedeelte van *Meester Cornelis* gekadastreerd in gevolge gouvernements besluit en zamengesteld onder leiding van den Ingenieur F. Versta[illegible], in 4 bladen, schaal 1 : 10,000.

Prijs van iedere kaart in losse bladen ƒ 10.— met 20 % rabat en de gewone premiën. Verhooging voor iedere kaart voor opplakken in étui ƒ 3.— als wandkaart op rollen en omboord ƒ 5.— id. op katoen geplakt ƒ 8.— een en ander met 10 % rabat.

Worden niet aangeboden, doch op verlangen voor 8 dagen in commissie gegeven.

Daar het Gouvernement, op wiens last deze kaarten zijn vervaardigd, zich de exploitatie voor N. Indië heeft voorbehouden, kan geen extra rabat voor Indië worden toegestaan. [1513]

2 Advertentie in het *Nieuwsblad voor den boekhandel* van 22-04-1881.

3a

3b

3 a en b Batavia op de werkbladen 1:20.000 van de 'residentiekaart' (Topographische kaart der residentie Batavia: delen van de bladen H III en I III; Allard Pierson UvA, HB-KZL Mag. Pak 11 resp. 14; bruikleen KNAG).

Stamford Raffles, die gedurende het tweede deel van de Franse tijd in Nederland op Java tijdelijk als Gouverneur-Generaal benoemd werd door de Engelsen. Naast de landrente was er voor de steden (aanvankelijk alleen Batavia, Semarang en Soerabaja) een voor individuele percelen geldende verponding en die werd qua hoogte vastgesteld door gouvernements-landmeters. Zij dienden percelen op te meten en te registreren, en moesten op blokkaarten bijhouden op welke percelen zakelijke rechten golden, en tevens daarvan registers bijhouden met een omschrijving van die percelen. Opmeting, registratie noch bijhouden verliepen naar wens en daarom riep het Departement van Binnenlands Bestuur waar het Kadaster vanaf 1872 onder viel,[5] in 1873 versterking in uit Nederland.[6] In dat jaar arriveert een groep van een ingenieur (B.J. Hiddink) en twee landmeters (A.W. van Bergen en W. van de Rest). Blijkens het *Koloniaal Verslag* van 1874 overleed de ingenieur in dat jaar. In 1876 werd opnieuw een groep van drie experts, namelijk ingenieur F. Verstijnen en twee landmeters der tweede klasse, (D.A. Berkhout en J.U. Polman), afgevaardigd en bij het Kadaster in Nederlands-Indië gedetacheerd. Eind maart 1876 kwam het tweede drietal in Batavia aan, elk met vrouw en kinderen. Verstijnen werd al meteen ingezet als lid van de commissie voor het afnemen van het examen adjunct-landmeter bij het Kadaster. Maar de hoofdopdracht van de uitgezonden experts was: het opzetten en leiden van de systematische kadastrale opname van Batavia en daarna ook van de overige steden in de archipel. Van 1874-1878 werd deze nieuwe kadastrale opname van Batavia gerealiseerd.

Als chef van de dienst van het Kadaster in Nederlands-Indië wordt Verstijnen in 1879 bevorderd tot ingenieur der eerste klasse. Dat hij tot de notabelen gaat behoren blijkt uit het feit dat hij in 1884 benoemd wordt tot lid van de plaatselijke schoolcommissie te Batavia, samen met de directeur van de Javaasche Bank.

De andere protagonist van de *Kadastrale overzichtskaart*, A.H. Eckringa, wordt vermeld in het *Bataviaasch Handelsblad* van 6 januari 1877. Uit het verslag van de commissie belast met het afnemen van het examen voor adjunct-landmeter bij het Kadaster (dat examen moet eind 1876, dus met Verstijnen als mede-examinator, zijn gehouden) blijkt dat Eckringa een van de twee (van de zes) kandidaten is die voor alle onderdelen van het zes dagen durende examen slaagt, reden waarom hen het diploma werd uitgereikt. In de Regeringsalmanak van Nederlands-Indië voor 1881 staat hij vermeld als adjunct-landmeter der tweede klasse, in die van 1883 als adjunct-landmeter der eerste klasse.

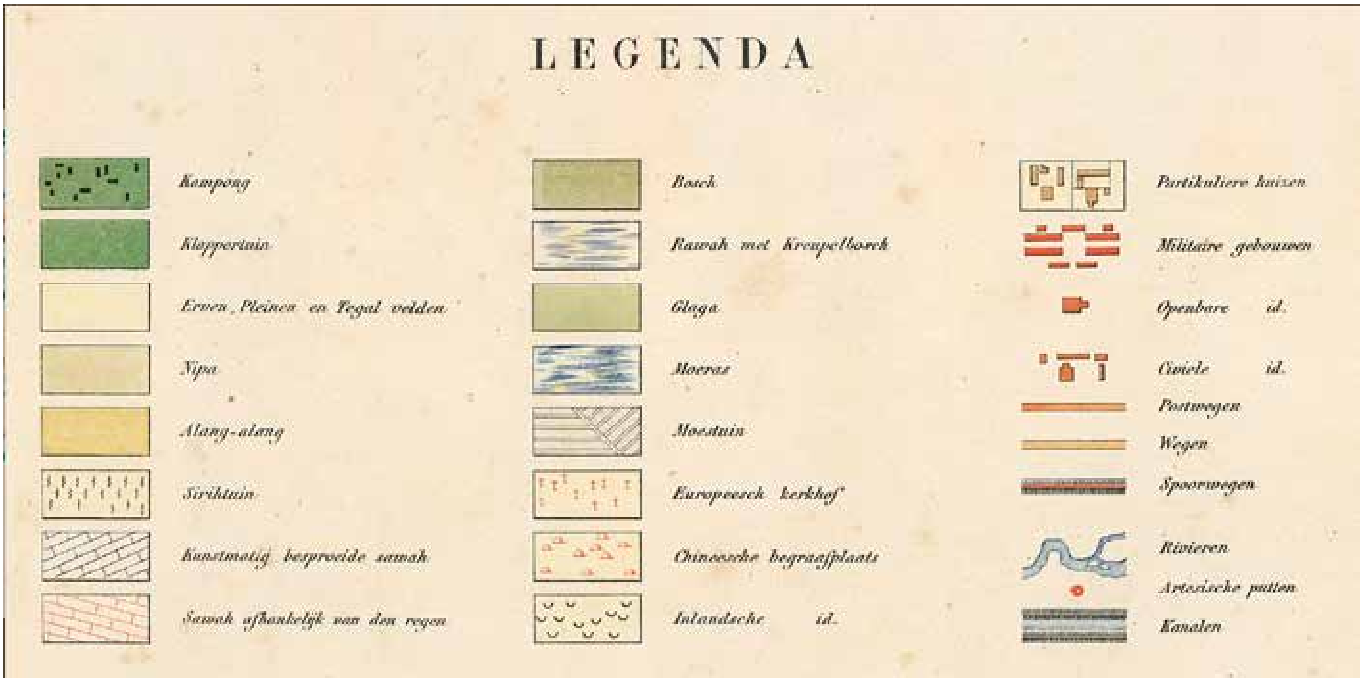

4

DE KAART: INHOUD EN LEGENDA

De *Kadastrale Overzichtskaart* is gedrukt in vier bladen van elk 65 x 88 cm. Er zijn zes kleuren gebruikt: geel, zwart, rood, blauw, groen en sepia. De kaart van Batavia geeft volgens het *Koloniaal Verslag* van 1878 een bebouwd gedeelte van 12.000 ha weer met 16.420 percelen, eigendom van 5.500 personen of instellingen.

Op de kaart zijn tien grondgebruikscategorieën (zie afbeelding 4) aangegeven: klappertuin (kokosnoten), tegalan velden (niet-bevloeide landbouwgewassen buiten rijstverbouw), nipa (soort palmen), alang alang (hoog taai gras), sirih (klimplanten die een ingrediënt voor betelpruimen leveren), wel of niet geïrrigeerde sawah's, bos, moeras, rawah (boommoeras), glaga (riet) en moestuinen. De bebouwing wordt gedifferentieerd in kampongs (houten of bamboehuizen) en stenen gebouwen, de laatste verdeeld in particuliere, militaire, openbare en civiele. Niet in de legenda verklaard zijn de zwarte perceelsgrenzen.

Op de oudste plattegronden van Batavia komen verharde wegen, huizenblokken, publieke gebouwen, militaire objecten en straatnamen voor, de laatste vaak in een stelsel van referenties, waarbij nummers en letters in de kaart verwijzen naar een verklarende lijst in de marge van de kaart. Dat is hier niet gebeurd, alle namen staan in het kaartbeeld en dat leidt soms tot onduidelijk of slecht leesbaar kaartschrift omdat het zwarte schrift niet is vrijgesteld van de zwarte perceelsgrenzen. De zwarte rechthoekjes in het groen van de kampongs geven alleen de aard van de bebouwing aan, en zijn geen indicatie voor de dichtheid, locatie of vorm.

Er zijn veel openbare, civiele, religieuze (17), educatieve (6) en militaire (27) voorzieningen benoemd op de kaart; aparte vermelding verdienen de Amsterdamsche poort, die vroeger binnen de muren de toegang vormde van de stad naar het kasteel, en het huis van Raden Saleh (1811-1880), de beroemde Javaanse schilder.

Het kadastraal kantoor ligt centraal, zuidoostelijk van het station Batavia, het Topographisch Bureau ten oosten van het Waterlooplein aan de straat Goenoeng Sari, evenwijdig aan de gekanaliseerde rivier Tjiliwong. Een beetje macaber is de straatnaam Executieplein, in de twintigste eeuw wordt dat terrein door scholen ingenomen.

KOLONIALE ASPECTEN

In de stadsplattegronden van de steden op Java vindt men bij uitstek de koloniale maatschappij terug: de koloniale bestuursstructuur van (assistent-)residenten en regenten (rond de alun-alun/aloen-aloen, het centrale plein, waaraan ook de vrijdagsmoskee en christelijke godshuizen stonden), politiebureau en gevangenis, wachthuizen aan de poorten van de stad, gerechtsgebouwen, de centrale pasar (markt)

4 Legenda van de *Kadastrale overzichtskaart van Batavia.* De verschillende oriëntaties van de baksteen-signatuur van de sawah-complexen hebben geen speciale betekenis.

in het economische centrum met wat stenen gebouwen van de Chinese winkeliers daaromheen. Vaak liggen de Javaanse steden aan (een aftakking van) de Grote Postweg, die zo een centrale as door de stad vormde waardoor deze plaatselijk voor veel oponthoud kon zorgen, ook al vóór de tijd waarin brommers en scooters snelle voortgang over de wegen op Java onmogelijk maken.

Een onbedoeld aspect dat sterk de koloniale beeldvorming bepaalde was het ook op topografische kaarten van Nederland gebruikelijke onderscheid tussen stenen en houten gebouwen. Door de laatste een groene kleur te geven werd identificatie met de kampongs, de door groene vruchtbomen verhulde inheemse woonwijken van de stad, versterkt. De witte bewoners van de steden woonden in stenen huizen, rood gekleurd op de kaart. Zo tonen de plattegronden van Javaanse steden steeds een rood hart, omgeven door een donkergroene zee van houten (bamboe, bilik, atap, etc.) gebouwen die uiteindelijk overgaat in de daaromheen liggende rijstvelden. Hun geblokte baksteenachtige signatuur is nog steeds kenmerkend, ook voor de moderne topografische kaarten van Indonesië. De houten huizen van de inheemse bevolking waren gemiddeld kleiner dan de woningen der Europeanen, en dat gaf problemen op de kadastrale kaarten 1:3.000 In het *Koloniaal Verslag* over 1875 staat bij het Kadaster: "In de wijken door inlanders, Chineezen of andere vreemde oosterlingen bewoond, die sterk bevolkt en uit tal van zeer kleine perceelen samengesteld zijn, leverde de arbeid [voor de kadastrale opmeting] uit den aard der zaak vele moeijelijkheden op. Dikwijls konden de grenzen der perceelen niet met zekerheid bepaald worden dewijl de eigenaren zelf daarmede onbekend waren." Dat is er waarschijnlijk ook de oorzaak van dat de zwarte lijnen van de perceelscheidingen niet ook in de groene kampongs zijn doorgetrokken.

De stad Batavia zoals weergegeven op onze kaart is ontstaan in 1619, bij de ruïnes van de Sundanese nederzetting Jacatra (de naam Kampong Jacatra staat nog schuin rechtsonder de naam Batavia). Door houtkap bovenstrooms verlandden de rivieren en werd de Oude Stad te ongezond. Vooral onder invloed van Gouverneur-Generaal Daendels – in de periode van 1807 tot 1810 – werd daarom het bestuurscentrum van de stad verplaatst naar het tien kilometer zuidelijker gelegen landgoed Weltevreden, terwijl de economische activiteiten in de oude stad geconcentreerd bleven. Daendels liet tevens het vervallen kasteel ontmantelen en ten zuidoosten van Weltevreden, bij de nederzetting Meester Cornelis, een fortificatie optrekken ter verdediging van de stad. Vandaar het langgerekte karakter van de stad. De drie delen Batavia, Weltevreden en Meester Cornelis waren aanvankelijk zelfstandige gemeenten maar zijn in 1935 gefuseerd.

5

6

5 Huis van de schilder Raden Saleh in de bijkaart van Meester Cornelis (ten zuidwesten van de naam Kramat).

6 De Amsterdamsche poort ten zuiden van het kasteel in de oude stad. (Foto's collectie Tropenmuseum TM-0005156 resp. TM-60005479).

HET STADSMODEL VAN WITKAMP

De kenmerken van negentiende-eeuwse steden op Java zijn in 1922 door de geograaf en kartograaf H.Ph.Th. Witkamp (1816-1892), die op Java als aardrijkskundeleraar had gewerkt, in een model gevisualiseerd, nadat hij zich met pensioen in Nijmegen had teruggetrokken.[7] Hij vervaardigde in samenspraak met een Gronings architectenduo, Kazemier en Tonkens, 'een beeld van een plaatsje op Java duidelijker dan welke beschrijving ooit zou kunnen'. Bedoeld wordt zijn *Typenkaart van een afdeelingshoofdplaats op Java*. Het is dan ook een zeer gedetailleerd beeld: het onderscheidt verschillende huizentypen en vegetatiesoorten.

7

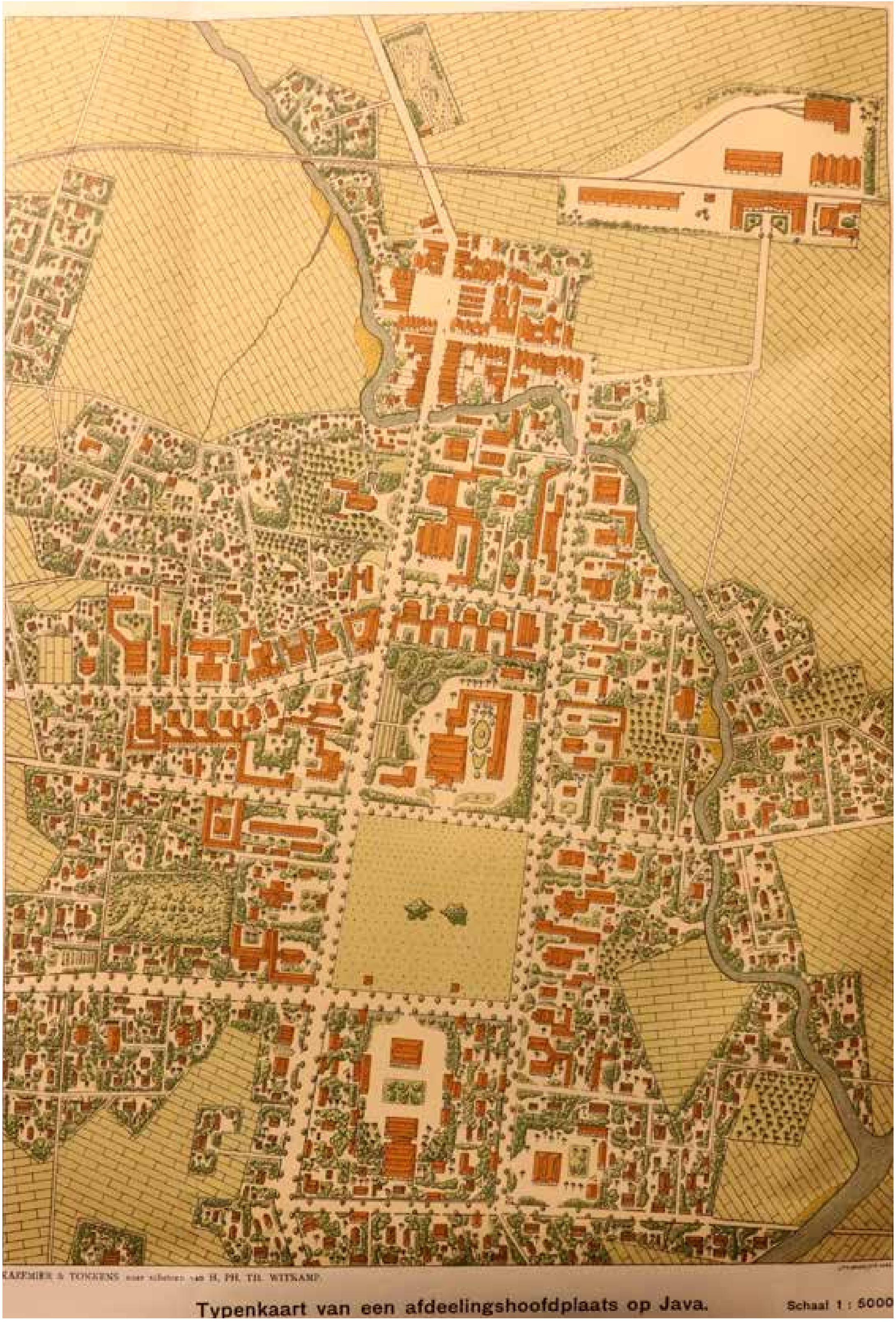

7 ***Typenkaart van een afdeelingshoofdplaats op Java.*** Schaal 1:50.000 (Tillema 1922).

Rondom de stad ziet men de blokjessignatuur voor rijstvelden. Zoals gezegd: hoewel deze stad in werkelijkheid niet bestaat, zegt de plattegrond meer over Javaanse steden aan het begin van de twintigste eeuw dan menige kaart van een wél bestaande stad. Het gaat hier dus om alle elementen van het binnenlands bestuur en daarnaast de religieuze en opvoedkundige instituties. Daaromheen vindt men de infrastructuur van ambachtslieden en fabriekjes en de markt of pasar, omgeven door winkels.

De stad bestaat uit twee kernen, de al genoemde bestuurskern rond het centrale plein, en de ‘Chinese kamp’ met zijn pasar en winkels. Het knappe

8

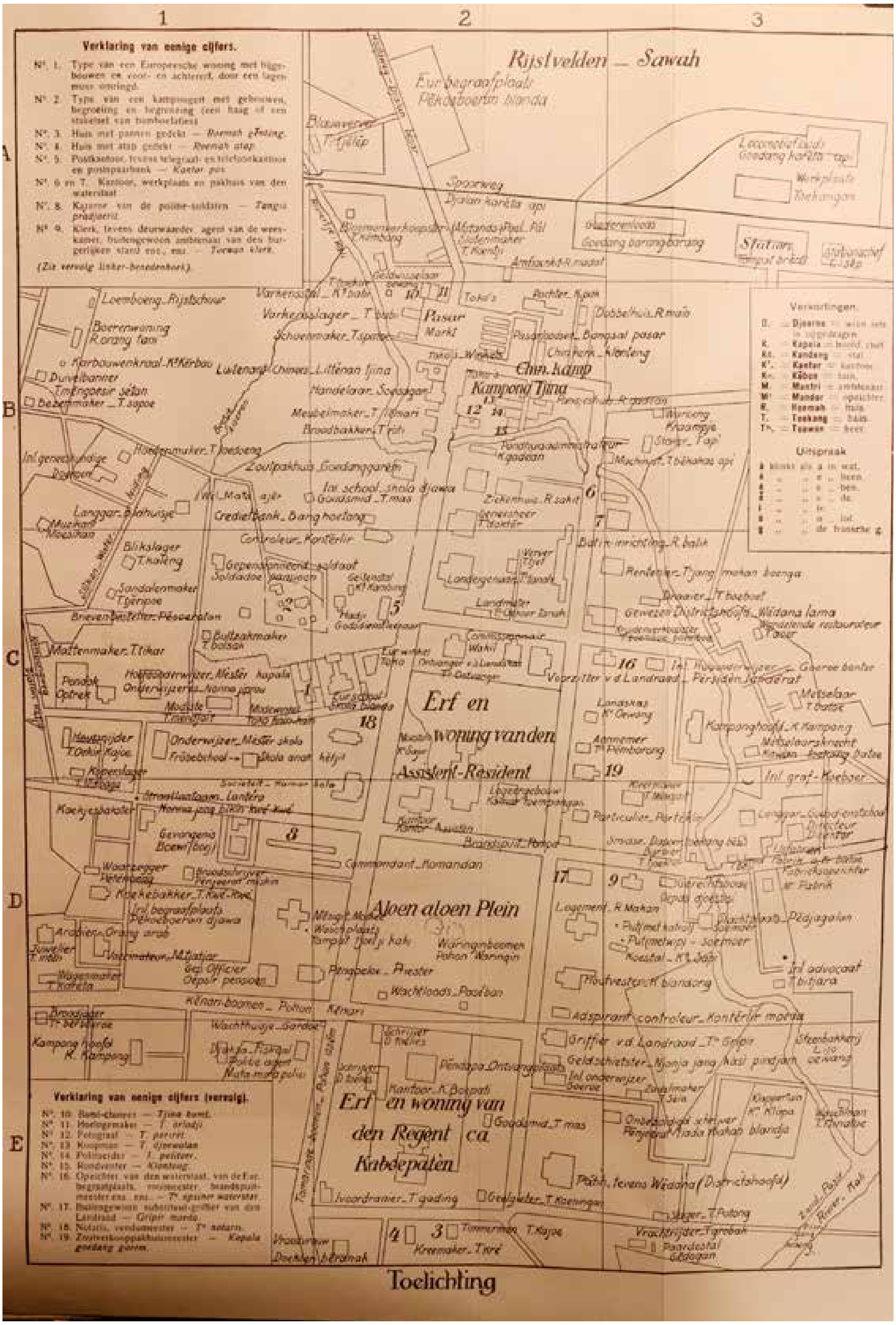

8 **Sleutel van de *Typenkaart van een afdeelingshoofdplaats op Java*** (ontleend aan Tillema 1922).

van deze plattegrond is, dat het allemaal klopt, dat de verschillende aangegeven voorzieningen in werkelijkheid ook in elkaars nabijheid voorkwamen. De plattegrond is in opstand getekend en in het boek waaraan het is ontleend wordt dit model nog inzichtelijker gemaakt doordat er foto's in zijn opgenomen van de verschillende typen huizen, die er voorkwamen.[8]

Het Nederlands bestuur had, net als het Britse in Brits-Indië, het monopolie op de zouthandel en de opiumverkoop. Witkamp heeft dus ook de zoutpakhuizen en de opiumkit aangegeven, alsmede de kazerne van de politiesoldaten en de wachthuisjes. Op onze

Kadastrale Overzichtskaart van Batavia zijn de opiumverkooppunten niet aangegeven; bekend is wel dat op het landgoed Struiswijk in de wijk Meester Cornelis later een opiumfabriek heeft gestaan. De ligging van het Zoutpakhuis is wél aangegeven: het ligt net ten oosten van de stadsbuitengracht buiten de oude stad.

Omdat Witkamps model van de Javaanse stad qua vorm zoveel overeenkomsten heeft met het langgerekte Batavia wordt het hier opgenomen inclusief de zwart-wit sleutel die de functie der gebouwen verklaart. Het economische centrum met de Chinese wijk[9] in het noorden, en het nieuwe bestuurscentrum rond het Koningsplein, het Nederlandse equivalent van de aloen-aloen, met zijn bestuursgebouwen, culturele en religieuze instellingen: het klopt prachtig! Alleen de schaal klopt niet: Batavia is – zeker met de toevoeging van de haven van Tandjong Priok die tussen 1878 en 1883 werd aangelegd – zo'n 15 km breed en 25 km lang, terwijl de dimensies van de meeste andere steden op Java in die tijd hooguit vijf à tien kilometer in het vierkant bedroegen. De schaal van de *Kadastrale overzichtskaart van* Batavia is 1:10.000 terwijl de schaal van Witkamps model 1:5.000 bedraagt.

LITERATUUR EN BRONNEN

Ormeling, F.J. 2022. Het model van een Javaanse stad. In: *Geo-Info 2022-4.*

Tillema, H.F. 1922. *Kromoblanda, over 't vraagstuk van het wonen in Kromo's grote land* (vijfde deel tweede stuk, tegenover p 631, (in U.B. Utrecht opgeslagen onder nummer PKD305).

De jaarverslagen van de Topographische Dienst in Batavia, de Koloniale Verslagen (van de Nederlands-Indische regering aan het Ministerie van Koloniën in Den Haag) en de als bronnen geciteerde in Nederlands-Indië uitgegeven kranten zijn gevonden in www.delpher.nl.

NOTEN

1 Volgens de *Catalogus van de tentoonstelling van hulpmiddelen voor den boekhandel* (Augustus 1881) brengt [drukkerij] J. Smulders en Co. te 's Gravenhage de kaart in de handel (Delpher). Op de kaart zelf staan jaar en plaats van uitgave niet vermeld. Maar in het *Koloniaal Verslag* over 1881 staat in een noot: "De chromo-lithografische reproductie hier te lande van de kadastrale kaart dezer afdeelingen [bedoeld worden Batavia en Meester Cornelis] werd in het begin van 1881 ten einde gebracht. Deze kaart is zowel in Indië als in Nederland voor het publiek verkrijgbaar gesteld." Zie ook het bijschrift bij afbeelding 2.

2 Afgaande op voorbeelden van de kadastrale kaarten van Batavia opgenomen in het *Jaarverslag van de Topografische Dienst* over 1917

3 Allard Pierson UvA, HB-KZL W.B. 084.

4 Elke residentie werd in de periode 1850-1890 apart gekarteerd op de schaal 1:100.000, vandaar de naam Residentiekaarten voor deze serie.

5 *Koloniaal Verslag* 1872.

6 *Leids Dagblad* 23 april 1873 p.7.

7 Ormeling 2022.

8 Tillema 1922.

9 Een nadere beschrijving van Witkamps model is te vinden in de *Geo-Info* (2022-4), waarin de kaarten echter te klein staan afgedrukt.

SUMMARY

Cadastral overview map of Batavia (Jakarta) 1878 / Ferjan Ormeling

Town plans are either produced by reducing cadastral maps or by enlarging topographic maps. In this case this town plan of the capital of the Netherlands East Indies, Batavia (since 1949 Jakarta) at the scale 1:10.000 was produced by reducing the 137 sheets 1:3.000 of the cadastral map. Cadastral mapping was only effected for the larger urban areas in the colony; for the countryside a less detailed land rent map showing land use for the area cultivated from each village sufficed. The information provided by this overview map cannot only have been derived from cadastral maps and it is surmised that the construction sheets at 1:20.000 of the topographic map of Java 1:100.000 were used as sources.

The system of government-sponsored local surveyors proved to be inadequate; in 1870 cadastral surveyors from the Netherlands were brought in to set up a new systematic cadastral survey, completed in 1878, enabling the production of this overview map. In a sense it is a prime example of colonial mapping: the areas inhabited by the indigenous population, consisting of lots too small to be differentiated between, were shown with wooden houses. It is rendered in dark green, while the larger European residential and administrative buildings are shown in different shades of red.

By its shape, although not by its dimensions, Batavia answers the functional town model introduced by cartographer H.Ph.Th. Witkamp, with separate economic and administrative centres, surrounded by white-washed brick European residential areas in a sea of indigenous habitations enclosed by paddy fields.

Kaartmakers in de Nederlanden

CAREL LEONHARD BRINKMAN (1820-1881)

MARIEKE VAN DELFT

Iedereen die in het boekenvak werkt, kent C.L. Brinkman – vermoedelijk zonder dat te weten. Want C.L. Brinkman is de geestelijk vader en uitgever van *dé* Brinkman ofwel *Brinkman's alphabetische lijst van boeken, landkaarten [...] die [...] in het Koninkrijk der Nederlanden uitgegeven of herdrukt zijn*, later *Brinkman's cumulatieve catalogus van boeken* die van 1858 tot aan 2002 in gedrukte vorm verscheen en boeken beschreef vanaf 1833. Dit is de nationale bibliografie van Nederland. En die werd zowel in de bibliotheek als in de boekhandel veelvuldig gebruikt. Dat is natuurlijk geen reden voor een bijdrage over hem in *Caert-Thresoor*. Brinkman gaf ook tientallen losse kaarten uit en een drietal atlassen, en hij was enige tijd uitgever voor het Aardrijkskundig Genootschap. En dat geeft hem wel recht op een plaats in dit blad.

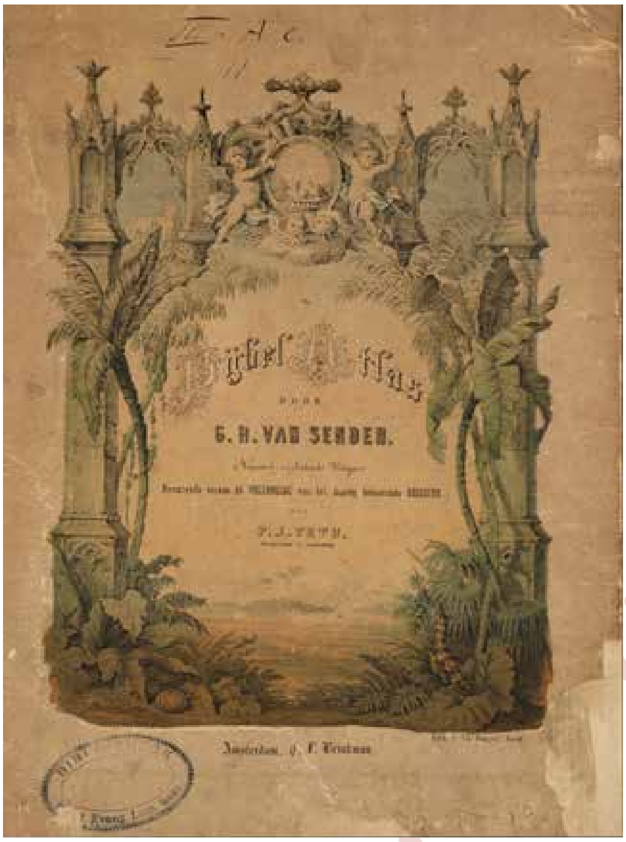

1 **Portret van C.L. Brinkman,** door P.J. Arendzen, ca. 1870 - ca. 1881 (Rijksstudio. RP-P-1881-A-4880).

2 **Omslag *Bijbel-atlas*** (1861) (Allard Pierson UvA, NOF 90-3).

Carel Leonhard Brinkman werd op "10 Sept. 1820 uit nederigen stand te Amsterdam geb. en [is] op 30 Sept. Ald. als man van aanzien overl." (Zuidema, 1914). Hij was een *self-made* man. Zijn vader overleed toen hij 8 jaar was en hij moest daardoor al vroeg van school af. Maar kennelijk was hij een schrandere jongeman, want hij werd leerling-bediende in het *Bibliopolum*, een toenmaals zeer gerenommeerde boekhandel van Johannes Müller in de Kalverstraat. Deze Müller was een oom van de bekende boekhandelaar en antiquaar Frederik Muller. Die laatste was weer de naamgever van een belangrijke deelverzameling losse atlaskaarten, die eigendom is van het KNAG, en die bewaard wordt in het Allard Pierson. Brinkman werd vervolgens assistent van Frederik Muller die hem met zijn enthousiasme inspireerde voor bibliografie en boeken. Hij kreeg zo een solide introductie in het boekenvak en dat paste hem kennelijk zeer goed want hij heeft het nooit meer verlaten. Rond zijn 25e begon hij een eigen zaak als boekhandelaar en uitgever, waarbij hij zich specialiseerde in schoolboeken. Ook was hij uitgever van de boeken van het Aardrijkskundig Genootschap, waarvoor hij onder andere enkele jaren het *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap* en de bijbladen uitgaf, en de *Woordenlijst voor*

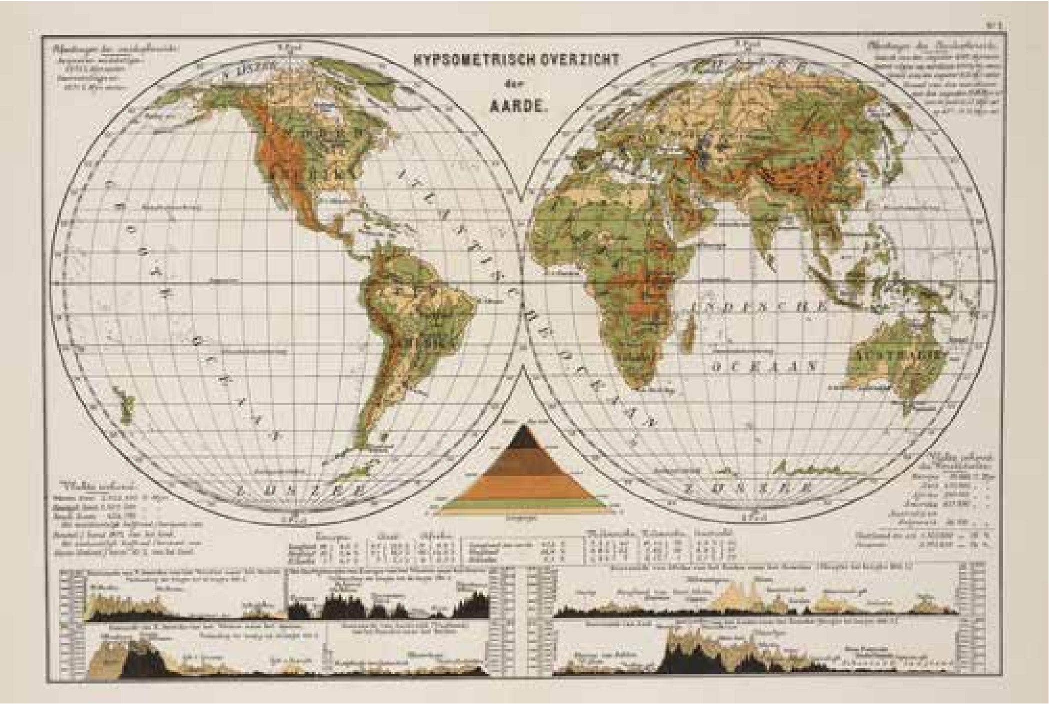

3 **Wereldkaart uit *Atlas, voornamelijk ten gebruike bij het onderwijs in de natuurkundige aardrijkskunde*** (1883) (Allard Pierson UvA, KF 61-1965 (bl. 2).

3

de spelling der aardrijkskundige namen in Nederland (1884). Zijn fonds was breder, anders had hij er niet van kunnen bestaan. Het telt inclusief herdrukken honderden titels (waarvan circa tweehonderd tijdens zijn leven verschenen), waaronder vele tientallen kaarten en enkele atlassen.

Bijbel-atlas door G.H. van Senden (1861)

De *Bijbel-atlas* die Brinkman in 1861 uitbracht was een nieuwe en verbeterde uitgave van de *Bijbel-atlas in 24 kaarten* van de theoloog Gerard Heinrich van Senden (1793-1851), die tussen 1840 en 1849 in Leiden verschenen was bij D. du Mortier en zoon. Bij publicatie van de eerste aflevering in 1840 verscheen een positieve recensie in de *Vaderlandsche letteroefeningen*. Daarin stonden ook punten van kritiek, bijvoorbeeld dat het een grove fout was dat de zon in het middelpunt staat bij de weergave van de seizoenen.

Van Senden was predikant én had grote belangstelling voor de geografie. Dat zal de reden zijn geweest dat hoogleraar J.H. van der Palm hem gevraagd had een atlas te maken die gebruikt kon worden bij zijn Bijbelvertaling. De uitgave bij Mortier verscheen in zes afleveringen van steeds twee vellen druks en vier kaarten. Zo telde het werk uiteindelijk honderd pagina's en 24 kaarten. Van Senden was ook begonnen aan een *Register op den Bijbelatlas, of woordenboek der gewijde aardrijkskunde* waarbij hij vorderde tot de letter J (van Jabnaël).

Brinkman's heruitgave telde net als de eerste druk honderd pagina's en 24 kaarten, maar wordt op de titelpagina toch een door P.J. Veth verbeterde uitgave genoemd. Veth had in ieder geval het register voltooid, maar de foute positie van de zon is noch in de tekening, noch in de tekst verbeterd. De kaarten in Brinkman's uitgave zijn dezelfde als in de editie van Du Mortier. Achtereenvolgens vinden we kaarten: over Palestina in verschillende eeuwen tot aan de tegenwoordige tijd aan toe en kaarten van de Arabische wereld; Egypte; Syrië en Fenicië, Armenië, Mesopotamië, Babylonië, Assyrië, Medië en Perzië; de oude wereld ten tijde van Jezus; Klein-Azië, Griekenland en Italië; Christelijke wereldkaart. Bij iedere kaart hoort een uitgebreide beschrijving. De kaarten zijn onder leiding van Van Senden getekend door landmeter Daniël Middelbergh (ca. 1798-1857) te Zwolle en gedrukt door Steendrukkerij C.W. Mieling in Rotterdam.

Atlas, voornamelijk ten gebruike bij het onderwijs in de natuurkundige aardrijkskunde door N.W. Posthumus (1883)

Visueel aansprekender is de in 1883 verschenen *Atlas voornamelijk ten gebruike bij het onderwijs in de Natuurkundige Aardrijkskunde* van de aardrijkskundige N.W. Posthumus (1838-1885). Het is geen erg omvangrijke atlas – 48 bladen – maar wie dit boekwerk doorbladert steekt heel wat op over de wereld. Het werk bevat een twintigtal fysisch-geografische wereldkaarten en kaarten per werelddeel over hoogtes, water, regenval, geologie, temperatuur, zeestromingen et cetera met tussendoor vele tientallen prenten en prentjes die de kaarten illustreren. Daarbij moet men denken aan gebergtes, vulkanen, laag- en hoogvlaktes. Maar er staan ook kaarten in over de plantengroei, de wereldbevolking en wereldgodsdiensten, en ook deze gaan vergezeld van aansprekende afbeeldingen. Geen van de kaarten of platen is ondertekend. Ze zijn "gevolgd of bewerkt naar de beste geographische kaart- en plaatwerken". Kaarten en platen vormen een boeiend geheel. Menig kind zal destijds uren geboeid door dit boek gebladerd hebben.

BRONNEN

Boekbeschouwing. 1914. In: *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1840), p. 529-533.
Zuidema, E., 'Brinkman, Carel Leonhard', in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (NNBW), deel 3, Leiden, A.W. Sijthoff, 1914, kol. 173-174.
Kruseman, A.C. *Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel gedurende de halve eeuw 1830-1880*, Deel 2, Amsterdam : Van Kampen & Zoon, p. 692-700 [Persoonlijke waardering van C.L. Brinkman].

Collecties Nederlandse kaarten

KONINKLIJK NEDERLANDS AARDRIJKSKUNDIG GENOOTSCHAP

JAN WERNER EN REINDER STORM

Deze rubriek beschrijft kaartenverzamelingen in Nederland respectievelijk kaartenverzamelingen met veel Nederlands materiaal.

Tips: Reinout Klaarenbeek
E-mail: r.klaarenbeek@vu.nl

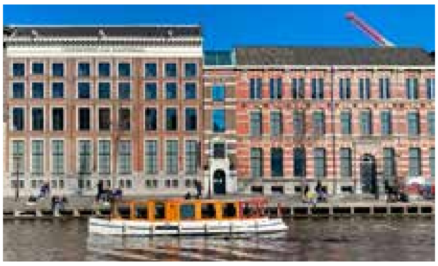

1 **Allard Pierson**

ADRES EN CONTACTGEGEVENS

ALLARD PIERSON - KAARTENZAAL
Bezoekadres: Oude Turfmarkt 129
1012 GC AMSTERDAM
E-mailadres: r.storm@uva.nl
E-mailadres: www.allardpierson.nl/collecties/cartografie-geografie-en-reizen

Toegankelijkheid

Materiaal kan worden ingezien op de studiezaal van het Allard Pierson, die is geopend van maandag t/m vrijdag van 09.30-17.00 uur (https://allardpierson.nl/onderzoek/onderzoekzaal).

Omvang

In de collectie van het KNAG bevinden zich ruim 35.000 kaartbladen en circa 1.000 atlassen. Het is een zeer grote, goed gesorteerde en internationaal georiënteerde referentie- en naslagcollectie.

Profiel

Zeer omvangrijke collectie met zwaartepunten in Nederlands topografisch materiaal, grote verzameling zeldzame gedrukte werken (kaarten én atlassen) van vóór 1800, omvangrijke deelverzamelingen ten aanzien van (voormalige) overzeese gebiedsdelen.
Het beheer van de bijzondere collecties van de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek is ondergebracht bij het Allard Pierson. Dat is het museum en kennisinstituut van de Universiteit van Amsterdam, gevestigd aan de hoofdstedelijke Oude Turfmarkt. Eén van die bijzondere collecties is de verzameling kaarten, atlassen en verwante documenten en objecten. En een uitzonderlijke deelcollectie weer binnen dát geheel is de collectie van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG).
Het Aardrijkskundig Genootschap werd opgericht in 1873 te Amsterdam, zoals ook in het buitenland in die periode vele van dergelijke genootschappen waren ontstaan. Het initiatief tot oprichting was genomen "[...] teneinde de ontwakende belangstelling in de aardrijkskunde aan te wakkeren, en daardoor de kennis te vermeerderen, waarvan onder andere de handel, scheepvaart, industrie, kolonisatie en emigratie de vruchten konden plukken". Al spoedig vormde zich, bijna uitsluitend ten gevolge van schenking, een bibliotheek met een kaartenverzameling die in 1874, driehonderd boeken, atlassen en kaarten groot, ondergebracht werd in een lokaal van het gebouw van de Handelsschool te Amsterdam, aan de Keizersgracht nr. 123.
Dat de kaartencollectie en de bibliotheek van het KNAG bij het Allard Pierson beschikbaar zijn, vloeit voort uit een bruikleenovereenkomst die in 1880 gesloten werd. Het eigendom van

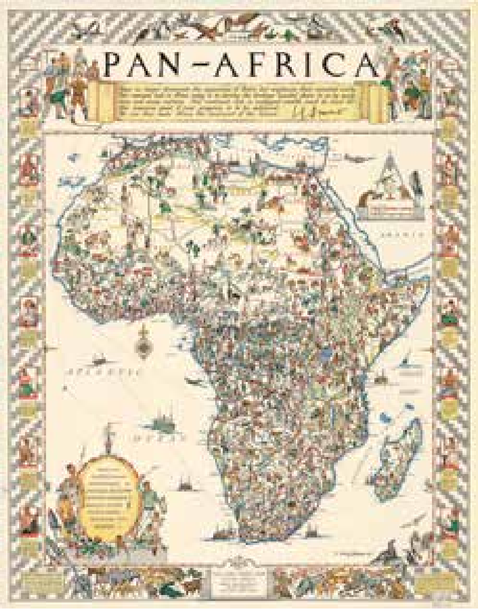

2 ***The Cape Times map of Pan Africa*** door M. Whiting Spilhaus. Kaapstad, the Cape Times Ltd., 1943 (Allard Pierson UvA, HB-KZL 36.13.07; bruikleen KNAG).

3

het materiaal berust bij het KNAG; het dagelijks beheer valt sindsdien onder verantwoordelijkheid van de Universiteit van Amsterdam (UvA). De bruikleen van het materiaal aan de UvA hing ongetwijfeld samen met de persoonlijke bemoeienis van dr. H. C. Rogge, die zitting had in het KNAG-bestuur én fungeerde als bibliothecaris van de Universiteit.

Aanvankelijk verliep de acquisitie van kaarten en atlassen door het Genootschap in het algemeen zonder kosten: aanwinsten werden verkregen door middel van schenking, ruil en legaten. Bestuursleden, particulieren en overheidsinstanties in binnen- en buitenland verrijkten het KNAG-bezit in hoog tempo. Wederzijdse ruil en schenking leverden ook menige aanwinst van zustergenootschappen op. Ook andere, vaak welgestelde, particulieren laten zich niet onbetuigd. Het meest opvallend is de overweldigende bijdrage van Dr. J. P. Six, die in 1880 onder meer een fraaie collectie zeekaarten op perkament en de 'Athlas Royal' afstond, evenals de prachtige zeeatlas van Pieter Goos uit 1675. Ondanks het feit dat de acquisitie vrijwel altijd min of meer passief en met gesloten beurs plaatsvond, kwam het ook voor dat het bestuur van het Genootschap diep in de buidel tastte. Meestal was dat voor het organiseren van expedities, maar ook wel eens voor de collectie. Dat gebeurde in 1910, toen besloten werd de winkelvoorraad van ruim 14.000 oude atlaskaarten van antiquariaat Frederik Muller aan te kopen, nog altijd bekend als de Muller-collectie.

Het aantal aanwinsten van het KNAG dat jaarlijks wordt geboekt varieert nogal: van enkele tientallen tot enkele honderden, de kaarten en boeken tezamen. Het aantal geraadpleegde kaarten beloopt jaarlijks meestal enkele honderden.

In 1939 waren eindelijk alle 45.000 kaarten, waarvan ca. 25.000 KNAG-kaarten, in de Kaartenzaal bij elkaar gebracht. Uit de oorlogsjaren is niet zo veel bekend. Opvallend is dat in het oorlogsjaar 1940 een hausse waar te nemen viel in het aantal geraadpleegde kaarten. De stijging bedroeg meer dan vijftig procent, terwijl het algemene bezoek van de Universiteitsbibliotheek (UB) wat daalde. Het aantal aanwinsten van het KNAG bleef steeds op een verrassend constant peil, meestal zo'n honderdvijftig titels per jaar. De catalogisering van het kaartenbezit van zowel KNAG als UB werd ook trouw voortgezet door de daarmee belaste ambtenaren. Een groot aantal kostbaarheden uit de collecties werd in 1944 in veiligheid gebracht in de gemeentelijke schuilkelder.

De periode na 1945 kenmerkt zich door een toenemende afstandelijkheid van het Genootschap ten aanzien van de wetenschappelijke kaartenschat in zijn bezit. We zien de situatie ontstaan dat de UB zich inzet voor het complementeren van de oude bestanden, terwijl de min of meer 'automatische' aanwinsten van het KNAG borg stonden voor een continuïteit in de aanwas van actuele kaarten en kaartseries. Gedurende de daaropvolgende decennia zette de trend zich voort dat het KNAG zich meer en meer op een beperkt aantal andere - uitsluitend geografische - activiteiten richtte en dat de inzet van de UB, nog meer dan voorheen, onontbeerlijk werd om de juiste balans in de kartografische collectie(s) te handhaven, zowel in de historische als de actuele sfeer.

In 1976 werd het punt bereikt, dat het KNAG zich officieel terugtrok als (mede) verantwoordelijke partij voor de collectievorming. Het KNAG voelde zich, mede vanwege de richting die de geografische wetenschap in de naoorlogse periode insloeg, steeds minder verbonden met datgene wat in de voorgaande eeuw opgebouwd was.

Van de ruim 150.000 kaartbladen in beheer bij Allard Pierson behoren circa 35.000 bladen tot het bruikleen van het KNAG. Van de oude kaartenbestanden, uitgaven tot 1945, is een kleine meerderheid eigendom van het KNAG en het naoorlogse bestand is in overgrote meerderheid UB-bezit. Voor de circa 6.000 atlassen geldt, dat het bestand van uitgaven vóór 1801 merendeels tot het UB-bezit behoort, evenals het moderne bestand. In de tussenliggende negentiende eeuw zal het KNAG- en UB-bezit ongeveer gelijkwaardig zijn. Traditiegetrouw heeft in de UB altijd in belangrijke mate de boek- / kaarthistorische en karto-bibliografische invalshoek een belangrijke rol gespeeld in de collectievorming. Voor het KNAG lag het accent begrijpelijkerwijs meer op de zuiver geografische inhoud en -doelstelling van de kaarten.

Ondanks de brede oriëntatie heeft ook het KNAG bepaalde specialisaties in haar collectie. Vooral de periode vóór de Tweede Wereldoorlog, tevens het tijdvak waarin de KNAG-collectie het sterkst groeide, wordt gedomineerd door onderzoek en exploratie van Nederlands-Indië en Suriname. Maar ook vele 'obscure' kaarten treffen we aan, door particulieren meegebracht en geschonken: handschriften, thematische kartografie, exploratiekaartjes enzovoorts.

Het voert hier te ver om dieper in te gaan op andere collectieonderdelen, zoals de Muller-collectie, de 'Athlas Royal', oude zeekaarten op perkament, hydrografische kaarten van het Departement van Marine of de wandkaarten op stokken en schoolatlassen. Op de Kaartenzaal van het Allard Pierson zullen de medewerkers studenten, onderzoekers en andere geïnteresseerden graag nader informeren.

3 *Carte du Royaume des Pays-Bas.* Bruxelles, Etablissement Géographique de Bruxelles fondé par Ph. Vandermaelen, 1842 (Allard Pierson UvA, HB-KZL 101.14.10; bruikleen KNAG).

RECENSIES

Inzendingen voor deze rubriek kunnen gestuurd worden aan Ron Guleij

E-mail: ron.guleij@nationaalarchief.nl

Dregterlandt

HET 'VERHAAL' ACHTER DE KAART

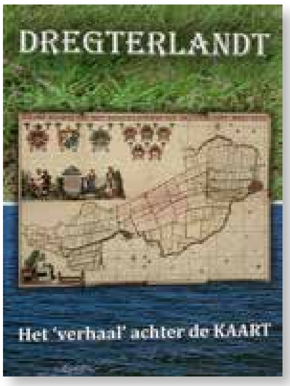

DREGTERLANDT, HET 'VERHAAL' ACHTER DE KAART

- P.W.A. Broeders
- Historische Vereniging Suyder Cogge.
- 277 pagina's, geïllustreerd
- ISBN 978 90832 79008
- **Prijs** € **34,00**

Dregterland is het poldergebied ruwweg tussen Hoorn en Enkhuizen en was één van de vier ambachten die samen West-Friesland vormen. Een 126 kilometer lange 'omringdijk' omsloot dit gebied, waarvoor de ambachten verantwoordelijk waren. De verdeling van de kosten daarvan vormde de aanleiding voor het maken van de kaart van het Ambacht Dregterland door Govert Oostwoudt.
Broeders deed een langdurig en minutieus onderzoek naar deze kaart en dit boek is de weerslag van zijn bevindingen.
De historische kartografie kent maar een beperkt aantal professionele beoefenaren met daarnaast een grote groep geïnteresseerden en onderzoekers die een andere professionele achtergrond hebben. De onlangs overleden Henk Deys was klinisch chemicus, maar schreef meerdere belangrijke publicaties op het gebied van de kartografie. Een ander voorbeeld is het echtpaar Blonk, dat auteur was van meerdere uitgaven in het kader van het Explokart onderzoeksprogramma. In het verleden hadden ook kaartmakers niet zelden een andere achtergrond met als bekend voorbeeld W.T. Hattinga, die arts van beroep was. Govert Oosterwoudt, de maker van de kaart van Dregterlandt, was onderwijzer met tal van nevenactiviteiten.
De auteur van 'Dregterlandt', P.W.A. Broeders, was docent Nederlandse taal- en letterkunde, maar was later actief op grensvlak van historische kartografie en regionale geschiedenis. Hij promoveerde in 2007 op een proefschrift 'Gijsbert Franco von Derfelden van Hinderstein, 1783-1857: leven en werk van 'eene ware specialiteit' in kaart gebracht' (*Caert-Thresoor* 2009, nr. 2).
Ook het boek over Dregterland heeft het karakter van een academische studie, waarbij volledigheid soms de leesbaarheid in de weg staat. Zo kent het boek een inhoudsopgave van zes pagina's, waarbij de drie delen van het boek ook weer op vijf niveaus zijn onderverdeeld. Naast meer dan vijfhonderd noten onder de tekst zijn er vijftien bijlages die samen ruim zeventig pagina's beslaan. Het boek is ruim geïllustreerd met meer dan tweehonderd afbeeldingen in kleur.
In het eerste deel wordt de gedrukte kaart in zes bladen van Oostwoudt uit 1723 in detail vergeleken met de manuscriptkaart. Het tweede deel gaat over de manier waarop Oostwoudt de benodigde informatie heeft verzameld en wordt de kaart vergeleken met eerder verschenen kaarten waarop ook Dregterland prominent voorkomt, zoals de kaarten van Dou.
In het derde deel wordt gekeken naar de invloed van de kaart van Oostwoudt op latere kaarten van dit gebied.
Deze studie getuigt van een langdurige intensieve speurtocht in de archieven, in het bijzonder het Westfries Archief en de publicaties van dit boek moet voor de auteur een groot genoegen zijn geweest. Onduidelijk is welke doelgroep hij bij het schrijven van dit boek voor ogen heeft gehad. Voor historisch kartografen geldt dat hij soms informatie geeft die bij hen bekend verondersteld mag worden en voor geïnteresseerden in regionale geschiedenis is het boek mogelijk te gedetailleerd. Een register en een grotere kaart van het gebied ontbreken. Een strenge redacteur en een professionele opmaak hadden het boek voor deze groepen wellicht interessanter gemaakt.

KEES VAN GROOTHEEST

Grensverkenningen
LANGS OUDE GRENZEN IN NEDERLAND

GRENSVERKENNINGEN LANGS OUDE GRENZEN IN NEDERLAND

- Kester Freriks en Martijn Storms.
- Amsterdam: Athenaeum–Polak & Van Gennep, 2022.
- Paperback, 247 p.
- ISBN 9789025314637
- **Prijs** € **27,99**

In *Grensverkenningen* neemt Kester Freriks de lezer mee op zijn wandelingen langs grenzen aan de hand van oude kaarten. Conservator Martijn Storms selecteerde hiervoor kaarten uit de collectie Bodel Nijenhuis, die vorig jaar 150 jaar geleden geschonken werd aan de Leidse Universiteitsbibliotheek. De enkele bekendere gedrukte kaarten en vooral ook de minder bekende manuscriptkaarten geven een indruk van de rijkdom van deze collectie en bieden zeer uiteenlopende voorbeelden van grenzen. Grenzen worden in dit boek breed opgevat. Ze liggen op verschillende schaalniveaus (van kavelgrenzen tot landsgrenzen), gaan over verschillende thema's (militair, waterbeheersing, juridisch, administratief) en zijn soms onzichtbaar (klokslag, ondergrondse breuklijnen, mentale grenzen), maar vaak ook nog terug te vinden in het huidige landschap. In elk van de achttien hoofdstukken staat een kaart centraal, die steeds eerst door Martijn Storms wordt beschreven. De kaarten zijn verspreid over alle provincies van Nederland. Daarna volgt het essay van Freriks, een verslag van zijn observaties en gedachten tijdens de wandeling door het landschap dat op de kaart is weergegeven.
Waar veel publicaties in de historische kartografie gaan over de kaartvervaardigers, het productieproces en de uiteindelijke kaarten waarin dit resulteert, staat in dit werk het gekarteerde landschap centraal. In dat landschap zijn, voor wie goed kijkt, vaak nog veel oude grenzen te vinden. De oude kaart middelt tussen het hedendaagse en het historische landschap en stelt ons in staat te 'reizen door de tijd en ruimte' (p. 14). De auteur trok er steeds goed belezen op uit en liet zich bij iedere wandeling vergezellen door een expert van het betreffende landschap. Het voornaamste onderdeel van de beschrijving is de zoektocht naar elementen van de oude kaart in het huidige landschap. Daardoorheen mengen zich observaties over bijvoorbeeld de lichtval, de natuur en ook persoonlijke noties en associaties. Op een haast poëtische manier worden al deze componenten tot een geheel verweven, de landschapservaring, om op die wijze door te dringen tot de essentie van grenzen, het landschap en zijn bewoners. De essays hebben een romantische grondslag, waarin de natuur en het landschap dikwijls overweldigend voorkomen en (p.14) getracht wordt 'in de onttoverde hedendaagse wereld de eertijdse luister' te hervinden.
In het hoofdstuk over Gelderland reflecteert de auteur op de kartografie. 'De esthetiek van historische kaarten' schrijft hij, 'vinden we op hedendaagse kaarten niet of nauwelijks terug. Niet voor niets waren veel cartografen van vroeger daarnaast landschapschilders, die met perspectief, kleurgebruik, vlakverdeling en ritmiek van de afbeelding ook schoonheid wilden uitdrukken.' (p. 41) Zo wordt de bijhorende kaart, een prekadastrale kaart van de bezittingen van kasteel Doorwerth uit de zeventiende eeuw, ook getypeerd: een 'juweel van meerdere kleuren groen', een 'abstract kunstwerk', 'waar de wind bijna door de bomen kan horen waaien' en waarvan 'in de echte natuur om ons heen de kleuren terug te zien zijn, net zo getemperd in vele tinten groen en bruin als op de kaart'. Een ander voorbeeld is de kaart van de Semslinie (p. 146), 'met een lengte van 1,75 meter en breedte van vijfenzestig centimeter vlak en oneindig als het landschap zelf waar de grenslijn doorheen kerft'.
In deze benaderingswijze kan bij de lezers van *Caert-Thresoor* mogelijk het gevoel ontstaan dat de kaart wel erg ten dienste wordt gesteld voor het landschappelijke verhaal. Keuzes voor het kaartbeeld (kleurgebruik, ritmiek, vlakverdeling, schaal en grootte etc.), hóeven immers niet te resoneren met (de schoonheid van) het landschap. Er zijn tal van andere redenen te bedenken die aan die keuzes ten grondslag kunnen liggen; het doel van de kaart en de opdrachtgever, of de deskundigheid van de landmeter bijvoorbeeld. Kortom, hoewel kaarten een belangrijke rol spelen in het boek, vormen zij niet de focus.
In opzet, vormgeving en werkwijze komt *Grensverkenningen* overeen met het in 2013 verschenen boek *Verborgen Wildernis*, dat gewijd is aan woeste gebieden. Dat boek kreeg in dit tijdschrift (*Caert-Thresoor* 2011, nr. 1) de kritiek dat de in de tekst genoemde plaatsnamen vaak slechts met moeite op de afgebeelde kaarten terug te vinden zijn, en dat is nu helaas niet anders.
Hoe dat ook zij, Freriks blijft een aanstekelijke verteller, die op een toegankelijke manier filosofeert over het (historische) landschap en zo met succes verbinding maakt met de historische dimensie van onze leefomgeving. En dat is belangrijk in een wereld die steeds meer via schermen tot ons komt. Het boek is een ode aan de verwondering en een overtuigende uitnodiging om zelf een oude kaart ter hand te nemen en erop uit te trekken. En passant onderstreept het boek het belang van publieke kaartencollecties zoals in dit geval die van de Universiteitsbibliotheek Leiden, die deze oude kaarten toegankelijk maken en voor toekomstige generaties bewaren.

REINOUT KLAARENBEEK

The Orient in Utrecht

ADRIAAN RELAND (1676-1718), ARABIST, CARTOGRAPHER, ANTIQUARIAN AND SCHOLAR OF COMPARATIVE RELIGION

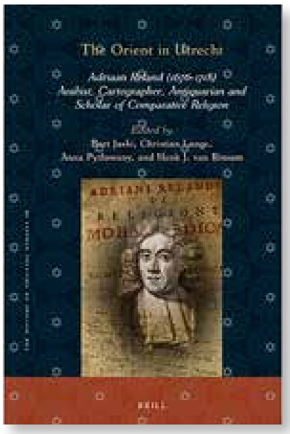

THE ORIENT IN UTRECHT, ADRIAAN RELAND (1676-1718), ARABIST, CARTOGRAPHER, ANTIQUARIAN AND SCHOLAR OF COMPARATIVE RELIGION

- Jaski, B. [e.a.].
- Leiden, Brill (2022).
- Gebonden, 515 p: ill. In kleur.
- ISBN 9789004462168
- **Prijs € 127,00**
- Gepubliceerd in open access https://brill.com/view/title/60094).

Er is een lijvig werk verschenen over Adriaan Reland en terecht. De Amsterdammer leefde van 1676 tot 1718 is van grote betekenis geweest voor de wetenschap. In 1700 werd hij hoogleraar in Harderwijk en in 1701 hield hij zijn inaugurele rede aan de Universiteit van Utrecht. Hij was duidelijk een mens van de Verlichting; een duizendpoot, die zich verdiepte in de filosofie, dichtkunst en natuurkunde. Al op zijn dertiende begon hij aan een studie Grieks en Latijn in Utrecht. Dat was echter niet alles, hij bestudeerde de Joodse geschiedenis en onder andere Arabisch. Met het werk *Over de Mohammedaanse godsdienst*, brak hij door en werd hij wijd vermaard als Azië-kenner. Voor zijn werk baseerde hij zich op originele (Arabische) bronnen, waarvan hij er een aantal in eigen bezit had. Op basis van originele bronnen weerlegde hij aannames en vooroordelen. Zie hier de verlicht denker. Men moest volgens zijn idee kennis hebben van de islamitische bronnen en religie, zodat zij makkelijk konden worden bekeerd tot het Christendom. Zie hier de mens van zijn tijd. Los daarvan, bepleitte hij als verlicht denker het fundamenteel en systematisch onderzoek van originele bronnen. Hierdoor kon een wetenschappelijker beeld over de islam ontstaan om misvattingen uit de weg te ruimen. Dat had niemand eerder bepleit.

Voor de geïnteresseerden van historische kartografie is het achtste hoofdstuk erg boeiend. Wederom blijkt dat Adriaan Reland een veelzijdig mens is geweest. Niet alleen vervaardigde hij kaarten van Palestina en Perzië (wat gezien zijn vakgebieden logisch lijkt) maar ook van Java en Japan. De auteur verklaart dat Reland met het tekenen van de kaarten van Perzië (gereed in 1705) en Japan (uit 1715) onopgeloste problemen aan het licht wilde brengen. Hij zocht op basis van primaire bronnen naar mogelijke landverbindingen tussen Europa en Japan (pas in 1728 zou Bering ontdekken dat de continenten Azië en Amerika niet aan elkaar vast zitten). Waarom Reland juist van Japan en Java een kaart vervaardigde had met de voorgeschiedenis te maken. Hoe exotisch deze oorden ook waren, deze gebieden waren door de handelspolitiek van de VOC niet onbekend in de Nederlanden. Achteraf gezien bleken de kaarten de best vervaardigde kaarten te zijn tot dan toe. Bij de kaarten van Palestina in het werk *Paleastina ex monumentis veteribus illustrata* (1714), hoorden beschrijvingen. Hierbij combineerde hij kaarten met zijn onderzoek van wederom primaire Arabische en Hebreeuwse bronnen, samen met de bijbelse kennis. In Nederland werd hij geprezen en was hij dé Aziëspecialist van zijn tijd. De kartografie was niet meer dan een kleine bijvangst, zo meent de auteur van het boek. Loont het de moeite om vanwege één hoofdstuk (dat over de kaarten) het boek aan te schaffen? Dat niet. Wel moet gezegd worden dat het verbazingwekkend is dat zo'n belangrijke wetenschapper niet bekender is in Nederland. Zou dat te maken hebben met het feit dat hij al op 42-jarige leeftijd is overleden? Hij komt niet voor in de Nationale Canon en ook niet in de stadscanon van Utrecht waar de Universiteit zijn collectie bewaart. Dat is jammer, gezien het feit dat de onderwerpen die hij bestudeerde (de islam) menigeen zal interesseren. Reland raakt de actualiteit. De te jong gestorven wetenschapper verdient meer bekendheid, het boek is een goed begin, maar door de ietwat droge, wetenschappelijke taal te exclusief om grote groepen geïnteresseerden te bereiken. Het boek is te downloaden.

ESTER SMIT

VARIA CARTOGRAPHICA

Inzendingen voor deze rubriek kunnen gestuurd worden aan Ester Smit

E-mail: avontuurmetgeschiedenis@gmail.com

1

1 De unieke wandkaart van Amsterdam, Balthasar Florisz. van Berckenrode, 1625 (Allard Pierson, catalogusnummer HB-KZL-WX-020).

Allard Pierson verwerft prachtige wandkaart van Amsterdam

In 1625 vervaardigde Balthasar Florisz. van Berckenrode een wandkaart van Amsterdam van meer dan twee vierkante meter. Ook in die tijd was het een zeer bijzondere plattegrond omdat het de eerste keer was dat een stad orthogonaal, dus loodrecht van boven werd weergegeven op een plat vlak. Door de driedimensionale intekening van de gebouwen krijgt het een levendige uitstraling alsof de stad beweging is.
De kaart werd met de hand ingekleurd, bestaat uit negen gegraveerde bladen die op een drager zijn bevestigd. We hebben hier te maken met de eerste staat en wereldwijd zijn er vijf instellingen die een eerste staat hebben van deze prachtige unieke kaart.
Een van die vijf instellingen die deze schat herbergt is sinds kort het Allard Pierson | de Collecties van de Universiteit van Amsterdam. De collectie kreeg korte tijd geleden door middel van diverse fondsen de kans om de kaart aan te kopen. Een van vijf wereldwijd, maar deze kaart is door de aanwezige titelstrook en inkleuring meer bijzonder. Het is tot dusver het enig bekende ingekleurde exemplaar van de eerste staat.
In de beeldbank van de website van het Allard Pierson kan iedereen de kaart in detail bekijken.

Kijk op de website voor meer gegevens: www.allardpierson.nl/nieuws/allard-pierson-verwerft-unieke-17e-eeuwse-wandkaart-van-amsterdam/, zoek op signatuur OTM: HB-KZL W.X.020 of op Berckenrode. De wandkaart is tot 16 juli te zien in de tentoonstelling Open Kaart – Van Atlas tot Streetmap in het Allard Pierson.

HELE SERIE GROTE ATLAS DIGITAAL BESCHIKBAAR

Aan het begin van de eeuw verscheen een gelimiteerde uitgave van de Grote Atlas-series, met kaarten van gebieden waar Nederland als kolonisator actief was. De serie was analoog in diverse bibliotheken en archieven te raadplegen. Sinds vorig jaar zijn de atlassen ook digitaal beschikbaar op de website van het Nationaal Archief: *De Grote Atlas van de VOC* delen I-VII, *De Grote Atlas van de WIC* deel I & II en *De Grote Atlas van Nederlands Oost Indië*.
De atlasserie is te vinden op de website van het Nationaal Archief en is integraal te raadplegen onder toegang 2.14.97. Zoek even op ‘Grote atlas’. Het is mogelijk om bladzijde voor bladzijde te lezen, wat een nogal statische indruk geeft, zeker omdat het om vele honderden pagina’s gaat. Vanwege de licentie is er wel een download mogelijk, maar alléén in pdf en slechts voor eigen gebruik.
De digitalisering is tot stand gekomen dankzij het programma Internationale Erfgoedsamenwerking van het Nationaal Archief.

Waar: www.nationaalarchief.nl, toegang 2.14.97, inventarisnummer 11.

HET BLIJFT ACTUEEL

Het Streekarchief Langstraat Heusden Altena heeft een pagina met heel toegankelijke digitale tentoonstellingen. Een springt er voor wat betreft historische kartografie uit: *Werken met water in Altena, Heusden en Waalwijk*. De digitale tentoonstelling is horizontaal opgebouwd, waardoor het heel makkelijk toegankelijk en overzichtelijk is. Allereerst de informatiepagina over de webexpo, waarbij er verbinding wordt gelegd met de actualiteit. Onderaan de pagina met een rij iconen en de schuifbalk is navigeren mogelijk.
De duidelijke teksten geven uitleg over de waterlinie, en zijn voorzien van originele documenten, foto’s van oude forten en interessant kaartmateriaal. De expo nodigt uit om eens een kijkje te nemen bij de restanten van de Hollandse Waterlinie.

Te vinden op: www.salha.nl via educatie / webexposities en klikken op de knop bij de kaart ‘werken met water’.

2

2 **Kaart op calquepapier van de plaats Woudrichem** en de omliggende vestingwerken aan Maas en Merwede, 1956 (SALHA, Archieven Gemeentebestuur Woudrichem, toegang 0288, inventarisnummer 507).

3

3 De eerste contouren van Australië, Nieuw Zeeland en Tasmanië door Europeanen op papier (Joan Blaeu, 1663) Collectie Nationale bibliotheek Australië, catalogusnummer nla. obj-232510007

Australisch erfgoed in het UNESCO-geheugen

De nationale bibliotheek van Australië is de bewaarder van een van die vier nog bestaande kaarten van Joan Blaeu's *Archipelagus Orientalis, sive Asiaticus* die hij in 1663 vervaardigde. Het is het twaalfde object dat is toegevoegd aan het UNESCO-register, het geheugen van Australië. De Australiërs beseffen dat het om een uniek stuk geschiedenis gaat en dat het een prachtig document is. Het publiek doneerde meer dan 100.000 Australische dollar dat besteed kon worden om de kaart te conserveren. Op deze kaart zijn voor het eerste delen van de kustlijnen van Tasmanië en Nieuw Zeeland in druk weergegeven. De wandkaart heeft afmetingen van 152 cm lang en meer dan 118 cm hoog, en bestaat uit zes aan elkaar bevestigde bladen. Boven en onder zijn stokken bevestigd om het ophangen makkelijk te maken.
Omdat de Australiërs zuinig zijn op dit wereldwonder, ligt deze veilig opgeborgen. Digitaal is het exemplaar wel te bekijken.

Bewonder en verwonder op: www.nla.gov.au/nla.obj-232510007/view

Vermaard kartograaf in universiteitsbibliotheek Stanford

De bibliotheek van de universiteit van Stanford ontving geld voor het catalogiseren en digitaliseren van het kartografische deel van de Conradcollectie. Dit was het privéarchief van de vermaarde ingenieur Jan Frederik Willem Conrad (1825-1902) werkzaam als hoofdinspecteur bij Rijkswaterstaat. Zijn privécollectie kwam in handen van boekverkoper Martinus Nijhoff, die het in 1903 wist te slijten aan de universiteitsbibliotheek in Stanford.
Na het beschrijven en digitaliseren komt de collectie in de catalogus, waar eenieder naar hartenlust de prachtige kaarten kan bekijken. De universiteit is vooral geïnteresseerd in hedendaagse thema’s, zoals klimaatveranderingen en de zeespiegelstijging, en ze hopen iets op te steken van het historische kaartmateriaal van de natte infrastructuur en civiele waterwerken in Nederland.
Echter, dit valt nog niet mee, want de kaarten zijn Nederlandstalig. Voor het inventariseren, ordenen en beschrijven ter digitalisatie vormt dat een obstakel in de Verenigde Staten. Het gaat om een collectie van ongeveer 1500 stukken, documenten en voornamelijk kaarten, manuscripten, typoscripten en gedrukte werken. In de kantlijn staat soms een geschreven opmerking van de hand van Conrad, een extra uitdaging bij het digitaliseren.
Op de website is al een voorproefje te zien. Het is mogelijk om de afbeelding te vergroten. Maar hoe goed mensen het Nederlands ook beheersen, het is niet of moeilijk te lezen omdat het niet groot genoeg wordt weergegeven. Bij een ander voorbeeld, waarin getoond wordt hoe het er verder uit moet gaan zien, gaat het al een stuk beter. We wachten met spanning af hoe dit project verder loopt.

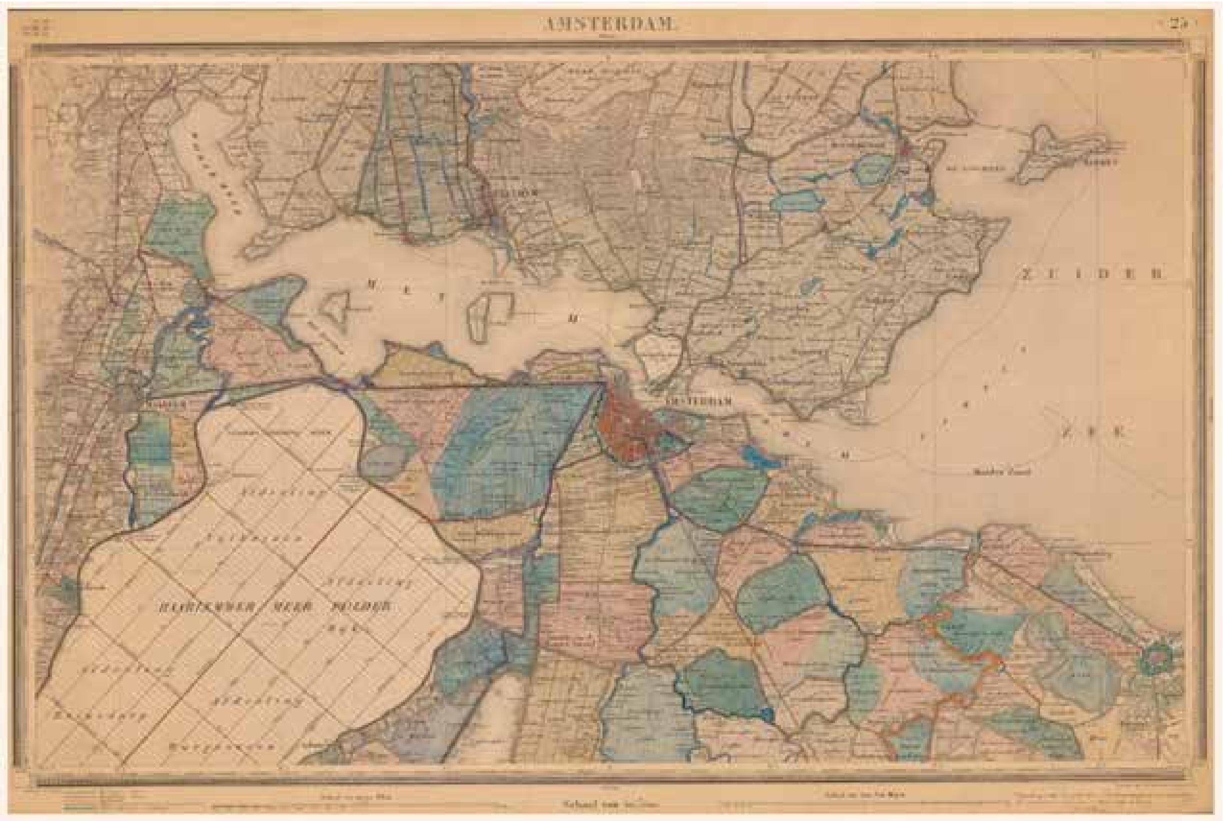

4

4 Amsterdam als middelpunt tussen polders en droogmakerijen, gebruikt door J.F.W. Conrad (1864) Stanford University, Conradcollectie (uitsnede van website storymaps.arcgis.com).

VOORBEREIDING ICHC-CONGRES 2024

In het eerste nummer van dit jaar werd er al gewag gemaakt van de dertigste conferentie over historische kartografie van de ICHC, volgend jaar. Deze bijeenkomst gaat plaatsvinden aan de universiteit van Lyon met als titel *Confluences – Interdisciplinarity and New Challenges in the History of Cartography,* met de stad Lyon als decor, waar het noorden en het zuiden volgens de website samenvloeien tussen Saône, Rhône, de Rhônevallei en de Alpen. Er komen in ieder geval vijf thema's aan bod over het vastleggen van reizen op de kaart, waarbij de productie gericht is op toeristen en reizigers. Het tweede onderwerp gaat over het gebruik en uitwisselen van kaarten. Vervolgens wordt ingegaan op hoe we de verhouding tussen dilemma's tussen natuur en landbouw, stad en natuurgebieden door de jaren heen kunnen begrijpen. Stadsplanning en kartografie gaat in op de topografische kant van het verhaal en tenslotte wordt gekeken naar de manier van hernieuwd gebruik van kaarten door middel van hedendaagse technieken die de digitalisering heeft opgeleverd. De pre-conferentie zal plaatsvinden op 29 juni te Parijs, in de Nationale Bibliotheek. De conferentie kan afgesloten worden met een facultatieve excursie op 6 juli 2024.
Tijdens de conferentie worden uiteraard tentoonstellingen georganiseerd, waarbij zeer bijzondere stukken en kaarten worden getoond, zoals een portolaankaart. Sinds de vijftiende eeuw is Lyon een drukkersstad, wat vele sporen heeft achtergelaten die het bewonderen waard zijn.

Wanneer: 1 – 5 juli 2024
Waar: Centre de la recherche Eugene Chevreul; 18 rue Chevreul; 69007 Lyon
Meer info: ichc2024.univ-lyon3.fr
Opgeven: ichc2024@univ-lyon3.fr

VERSLAG VAN DE ACHTSTE JANSONIUSLEZING

Op 14 april 2023 werd de achtste Jansoniuslezing gehouden in Amsterdam. Dit evenement wordt jaarlijks georganiseerd voor alle collega's, donateurs, vrijwilligers en geïnteresseerden in de historische cartografie, op initiatief van de stichting Explokart, het Jansonius Fonds en het Allard Pierson. Els van der Plas, directeur van het Allard Pierson, verwelkomde de aanwezigen. Kino Jansonius memoreerde middels een inspirerende voordracht het tienjarig bestaan van het Jansoniusfonds. Madelon Simons besteedde aandacht aan enkele interessante details op de wandkaart van Amsterdam uit 1625 van Van Berckenrode, die het Allard Pierson in 2023 wist te verwerven. Reinder Storm ten slotte ging in zijn Jansoniuslezing in op het jubileum van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap en op de tentoonstelling 'Open kaart' die naar aanleiding daarvan in het Allard Pierson is ingericht. Dagvoorzitter Paula van Gestel begeleidde het verloop van de middag slagvaardig en charmant. Aansluitend werd de tentoonstelling bezocht en het glas geheven. Organisatie, sprekers en gasten kijken er met voldoening op terug.

5

5 **Conservator Reinder Storm van het Allard Pierson** aan het woord tijdens de achtste Jansoniuslezing (Foto Marieke van Delft).

Wat er mis ging

In het vorige nummer van *Caert-Thresoor* is er een verkeerde afbeelding geplaatst bij het artikel van Bea Brommer. Afbeelding 2 had moeten zijn *Caerte van Groot Ceram midsgaders alle d'Eylanden van Amboina en Banda* (Nationaal Archief Den Haag 4.VEL 1345). De juiste afbeelding ziet u hierbij.

6

6 ***Caerte van Groot Ceram midsgaders alle d'Eylanden van Amboina en Banda*** (Nationaal Archief Den Haag 4.VEL 1345).

NIEUWE LITERATUUR
en facsimile-uitgaven

Samengesteld door
Peter van der Krogt en
Martijn Storms

E-mail: peter@vanderkrogt.net
m.storms@library.leidenuniv.nl

B

Brommer, Bea, 'Een misverstand gecorrigeerd: Pierre du Brois, maker van kaarten en tekeningen van de Molukken'. *Caert-Thresoor* 42,1 (2023): 22-27.

D

Doedel, Jet, Rens Wiebe Huisman, Jessica van Zadelhof en Bram Vannieuwenhuyze, 'Worden kaarten steeds beter? Drie studenten in gesprek met een docent.' *De Boekenwereld* 39, 1 (2023): 30-35.

E

Egmond, Marco van, 'Een mysterieuze achttiende-eeuwse atlas van de kusten van Ceylon'. *Caert-Thresoor* 42,1 (2023): 3-14.

G

Galiën, Douwe van der, 'Van Olifantstraat tot Heerengracht: Straatnamen in Kaapstad op kaarten uit de Compagniestijd'. *Caert-Thresoor* 42,1 (2023): 15-21.

Gestel, Paula van, 'Japara in 1873'. Cartografische leeftijdgenoten 5. In: *Geografie* 32, 4 (april 2023), 42-43.

Gestel-van het Schip, Paula van, 'De kaart van Suriname uit 1737 door Alexander de Lavaux.' *De Boekenwereld* 39, 1 (2023): 10-17.

Graaf, Jack de, 'Collecties Nederlandse kaarten: De Nederlandse Defensie Academie'. *Caert-Thresoor* 42,1 (2023): 30-31.

Griffioen, Marissa, 'Rotterdam in 1873'. Cartografische leeftijdgenoten 5. In: *Geografie* 32, 3 (maart 2023), 44-45.

H

Haarnack, Carl, 'Generale Kaart der Kolonie Suriname (1835): Men moest steeds op zijn hoede wezen.' *De Boekenwereld* 39, 1 (2023): 18-21.

Heiningen, Arjan van, Kees Molders, Margreet de Nie-Sarink en Hans Saan, *Culemborg op de kaart*. Culemborgse Voetnoten 74 (november 2022). Culemborg: Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden, 2022. 56 blz.

K

Kemper, N.J. (Jaap), *De Friese stadskaarten 1616 van Nicolaes van Geelkercken*. Nieuwegein: N.J. Kemper, 2022. – geen ISBN [eigen beheer] – 60 blz.

Klerk, Aad P. de, 'Een boom op Walcheren, meer dan een stip op de (Bonne)kaart.' *Tijdschrift voor Historische Geografie* 8 (2023), 1: 42-53.

Krogt, Peter van der, 'Six' kaartenboeken of Athlas Royal? De raadselachtige titelpagina's in zes kaartenboeken van het KNAG.' *De Boekenwereld* 39, 1 (2023): 26-29.

O

Ormeling, F.J., 'Mercator en zijn atlas.' In: *Geo-Info* 20,1 (2023): 19-23.

Ormeling, Ferjan, 'Le levé hydrographique néerlandais de l'Indonesie au 19e siècle' (Dutch 19th century charting of Indonesian waters). *Annales hydrographiques* 7 ser. 1, nr. 780 (2022): 73-85.

Ormeling, Ferjan, 'De kaart van Nederland en Nederlandsch-Indië van H.Ph.Th. Witkamp.' *De Boekenwereld* 39, 1 (2023): 4-9.

P

Peerlings, R.H.J. & F. Laurentius, *Berlinghieri's Geography Unveiled*. [Middelburg]: Peerlings & Laurentius, 2023. – ISBN 9789090369594. – Gratis beschikbaar in PDF: www.berlinghieri.eu.

Plas, Els van der, ''Open Kaart Reflecties' in het Allard Pierson.' *De Boekenwereld* 39, 1 (2023): 90-92.

Postma, Eelko, '150 jaar KNAG.' *De Boekenwereld* 39 (2023), 1: 2-3.

R

Renkema, Wim, Marc Hameleers & Peter van der Krogt, *Polderkaarten: De gedrukte kaarten van waterschappen en polders tot 1870*. Explokart Historisch-Kartografische studies; 22). Leiden: Brill, 2023. - ill. ISBN: 978-90-04-36702-9. - 900 blz. - € 185.

Rutte, Reinout, *Historische atlas van Nederland. Hoe ons land in 2000 jaar is ingericht*. Bussum: Thoth, 2023. – ISBN 9789068688603. – 160 blz. - € 29,95 (vanaf 1 juli: € 34,95).

S

Schaik, Anne-Rieke van, 'Stiltes van de slavernij: De (on)zichtbaarheid van het slavernijverleden op plantagekaarten [Suriname en Guyana].' *De Boekenwereld* 39, 1 (2023): 22-25.

Scholtmeijer, Harrie, 'De kaart van de Nederlandse dialecten.' *Geo-Info* 20 (2023), 1: 16-17.

Sijbers, Tim,, 'Maastrichts panorama in meervoud.' *De Maasgouw* 142 (2023), 1: 36-39.

Smit, Ester, 'Jan Schuitemaker (1821-1892)'. *Caert-Thresoor* 42,1 (2023): 28-29.

Storm, Reinder, 'Spectaculaire aanwinst voor de cartografische collectie: Amstelredamum Emporium Hollandiae Totiusque Europae Celeberrimum (1625)'. In: *Allard Pierson Magazine* nr. 127 (voorjaar 2023): 26-28.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

e-Perimetron 18,1 (2023)
On-line tijdschrift: http://www.e-perimetron.org
Shawa, Tsering Wangyal, 'Creating Orthomosaic Images from Historical Aerial Photographs' (blz. 1-15).
Koukoletsos, Thomas, Georgios Nikas, & Pavlos Grigoriadis, 'When GIS and Military History collide: new perspectives' (blz. 16-30).
Vasilca, Doina, 'Steps for identifying the projection of an old map [Maps of Russia and Bessarabia, 1820-27]' (blz. 31-45).

Der Globusfreund = Globe Studies 67 (2023)
Afzonderlijke uitgaven in het Duits en Engels. De paginacijfers wijken in de Engelse uitgave iets af.
Van Duzer, Chet, 'Vorstellungen des Territoriums rund um den Südpol = Imagined Territories around the South Pole' (blz. 7-12).
Bracke, Wouter, 'Jean Philippe Eugène de Merodes Globen von Vincenzo Coronelli = Jean Philippe Eugène de Merode's globes by Vincenzo Coronelli' (blz. 13-27).
Dekker, Elly, 'Die Konstruktion von Globusstreifen = The construction of globe gores' (blz. 29-46).
Dolz, Wolfram, 'Der mechanische Himmelsglobus von Georg Roll und Johannes Reinhold, Augsburg 1586 = The Mechanical Celestial Globe by Georg Roll and Johannes Reinhold, Augsburg, 1586' (blz. 47-60).
King, Robert J., 'Ptolemäus widerlegt: Franciscus Monachus und der Globe doré = Ptolemy revised: Franciscus Monachus and the Gilt Globe' (blz. 61-78).
Krah, Teresa, 'Caspar Vopelius' Globenpaae in der Sammlung Thurn and Taxis = Caspar Vopel's Pair of Globes in the Thurn and Taxis Collection' (blz. 79-92).
Michel, Paul, 'Abraham Geissners Züricher Globuspokal in zeitgenössisches symbolischer Deutung = A Contemporary Symbolic Interpretation of Abraham Gessner's Globe Cup in Zurich' (blz. 93-98).
Mokre, Jan, 'Zum Exemplar der Martin Waldseemüller zugeschriebenen Globuskarte aus der Sammlung des Franz Ritter von Hauslab = On the copy of the globe map attributed to Martin Waldseemüller from the collection of Franz Ritter von Hauslab' (blz. 99-116).
Novotná, Eva, 'Jan Felkl und Sohn: Lithographische Druckplatten = Jan Felkl and Son: Lithographic printing plates' (blz. 117-136).
Schmid-Lanter, Jost A., 'Die Konstruktion des Erd- und Himmelsglobus unter dem St. Galler Abt Purchart II. Um 1015 = The Construction of a Terrestrial and Celestial Globe under Abbot Purchart 11 of St. Gallen Around 1015' (blz. 137-150).
Taborska, Małgorzata, & Marcin Banaś, 'Der Jagiellonische Globus = The Jagiellonian Globe' (blz. 151-169).

De Hollandse Cirkel 25,1 (maart 2023)
Stehouwer, Jan, 'Krayenhoff en de Instructie voor de Géographische Ingenieurs (2)' (blz. 5-10).
Laarakker, Peter, 'De mareograaf van Marseille' (blz. 11-14).
Meer, Ad van der, 'Vierkant van Maurits na eeuwen weer zichtbaar' [Mastbos bij Breda] (blz. 15-16).
Klaasse, Zacharias, 'Bladschrijvers [kadaster]' (blz. 17-18).
Meer, Ad van der, 'Eiland wisselt twee maal per jaar van nationaliteit' [Fazanteneiland, Frankrijk-Spanje] (blz. 19-22).
Stehouwer, Jan, 'Varia: een foutje van Jac. P. Thijsse '[Mercator begraven in Doesburg] (blz. 27).
Heres, Luc, 'Pijlers op de Vrouwenheide: een aanvulling' [op artikel in 24,4 (2022)] (blz. 31-34).

IMCoS Map Journal 172 (maart 2023)
Informatie: https://www.imcos.org/journals/
Bátorfy, Attila, 'Squaring the Nation: Two strange Hungarian cartograms from 1902' (blz. 6-15).
Touchton, J. Thomas, 'From a Map to a Museum: Tom Touchton's collecting journey' [Kaarten van Florida] (blz. 16-29).
Nickless, Lea, 'Worth a look: Westinghouse Map at the 1933 Chicago Century of Progress International Exposition' (blz. 40-46).

Halfjaarlijkse veiling

van boeken, manuscripten en grafiek

mei en november

met o.a. Nederlandse en buitenlandse kartografie, topografie en geschiedenis

BUBB KUYPER

VEILINGEN BOEKEN, MANUSCRIPTEN & KUNST

Kenaupark 30 • 2011 MT Haarlem
tel. 023 5323986 • info@bubbkuyper.com

veilingdata en online catalogi op
www.bubbkuyper.com

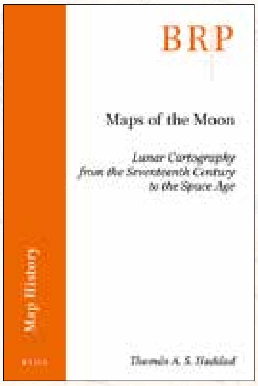

December 2019
Paperback (vi, 98 pp.)
ISBN 9789004400887
E- ISBN 9789004400894
Price € 70
brill.com/rpmh

Maps of the Moon

Lunar Cartography from the Seventeenth Century to the Space Age

Thomás A. S. Haddad

When does a depiction of the moon become a lunar map? This publication addresses this question from theoretical and historical standpoints. It is argued that moon maps are of crucial importance to the history of cartography, for they challenge established notions of what is a map, how it functions, what are its purposes, and what kind of power it embodies and performs. The work also shows how terrestrial cartography has shaped the history of lunar mapping since the seventeenth century, through visual and nomenclature conventions, the cultural currency of maps, mapmakers' social standing, and data-gathering and projection practices.

BRILL

W|BOOKS

Voor de liefhebber van atlassen en oude kaarten

"Een boek dat voor de kaartenliefhebber en de gewone geïnteresseerde uiterst welkom is!'

Geo-Informatie Nederland

2de DRUK

Met zeker 300.000 kaarten en tekeningen is het Nationaal Archief een schatkamer voor historisch onderzoek. Ron Guleij toont de mooiste en meest iconische kaarten. Rondom zes thema's plaatst hij ze in chronologische volgorde en in hun historische context.

Uitvoering: Gebonden
Aantal pagina's: 384
ISBN 978 94 625 8481 5
€ 49,95

Nu in de boekhandel
Bestel via www.wbooks.com of bel 038 - 467 34 00
(gratis verzending binnen Nederland)

INTER-ANTIQUARIAAT

Mefferdt & De Jonge

INKOOP en VERKOOP
oude kaarten en stadsgezichten

www.inter-antiquariaat.nl

Bernard Zweerskade 18
1077 TZ Amsterdam

T: 020-6640841
interantiquariaat@chello.nl

CINOA VHOK

mefferdtdejonge

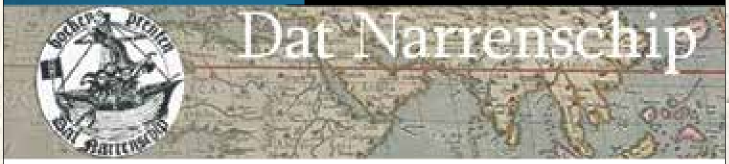

Grote collectie antieke landkaarten
en stedenprenten van alle delen van de wereld

Antiquariaat
Dat Narrenschip

Turfkaai 11 (bij de bushalte)
4331 JV Middelburg

telefoon
0118 674141

mobiel:
06 28146967

e-mail
mail@datnarrenschip.nl

Openingstijden:

donderdag
11.00 – 21.00 uur

vrijdag
12.00 – 17.00 uur

zaterdag
11.00 – 17.00 uur

Ook gevestigd te Amsterdam

Singel 276
1012 WG Amsterdam

Geopend: zaterdag
10.30 – 17.30

www.datnarrenschip.nl

Internet veilingen
Februari, Maart, April, Mei, Juni,
September, Oktober en November

www.swaen.com

Inbreng voor deze internet-veilingen is mogelijk
gratis taxatie - email : paulus@swaen.com

Pieter Lastmankade 2, - 1075 KJ Amsterdam - The Netherlands
Tel. +31 (0)20 22 55 198 - USA +1 727 687 3298

Sinds 40 jaar inkoop en verkoop van oude kaarten en atlassen

A map enthousiast with 40 years of pure passion.
Discover maps from all over the world.

cartahistorica   cartahistorica   info@cartahistorica.com